

SÜLEYMAN FİKRİ ERTEN'İN 'İLM-İ BELÂGATDAN BEYÂN VE BEDÎ' HULÂSASI ADLI ESERİ

Doç. Dr. İbrahim KUNT
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü
ibrahimkunt@yahoo.com

Bahar KUNUL
Selçuk Üniversitesi, İlgın Meslek Yüksekokulu
Türk Dili Okutmanı
bkunul@selcuk.edu.tr

Öz

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bosna'da doğup İstanbul'da eğitimi tamamlayan Süleyman Fikri Erten; bu karışık dönemde Lâzkiye ve Antalya'da öğretmenlik yapmış, İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiğinde tarihî eserleri kaçırmalarına mani olmak için Osmanlı Devleti tarafından Antalya'da görevlendirilmiştir. 1921-1941 yılları arasında Antalya Müze Müdürlüğü yapan yazar, yaşının ilerlemesi nedeniyle 1941 yılında emekliye ayrılmıştır.

Hırvatça, Sırpça, Almanca, Türkçe, Arapça ve Esperanto dillerini bilen Süleyman Fikri Erten, ömrü boyunca birçok esere imza atmıştır. Bu eserlerden biri de “ *İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası* ” isimli eseridir.

Antalya'daki Rum Kız Okulu'na Türkçe öğretmeni olarak atanınca, okulun öğrencilerine Türkçenin yazım ve konuşma kurallarını daha iyi öğretebilmek için yazdığı bu eserde söz sanatlarından kısaca bahsetmiş ve bunlarla ilgili manzum ve mensur örnekler vermiştir.

Bu makalede; Süleyman Fikri Erten'in hayatı ve eserleri araştırılmış, “ *İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası* ” isimli eseri bugünkü harflere aktarılmış, eserdeki Arapça ve Farsça ibâre ve beyitlerin anlamları verilmiş, metinde geçen beyitlerin kime ait oldukları tarafımızdan eklenerek köşeli parantez içinde [ ] belirtilmiştir.

Metinde bazı yazım hataları vardır. Bazı yerlerde bu yazım hatalarını gidermek için köşeli parantez içerisinde bazı kelime ya da ekler metne eklenmiş, bazı yerlerde ise herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Metin hazırlanırken transkripsiyon alfabesi kullanılmamış olmakla birlikte ξ (ayn) harfi (') ve ϵ (sükûn hemze) harfi (') işaretleriyle gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Belâgat, beyân, bedî', Süleyman Fikri Erten.

SÜLEYMAN FİKRİ ERTEN'S BOOK NAMED 'İLM-İ BELÂGATDAN BEYÂN VE BEDÎ' HÜLÂSASI

Abstract

Süleyman Fikri Erten was born in Bosnia in the last period of the Ottoman Empire. He was educated in İstanbul and then he was teacher in Antalya and Lazkiye at this turbulent period. He was appointed by the Ottoman Empire in order to prevent the evasion of historical artifacts by Italians when Italians occupied Antalya. Between the years of 1921-1941, he was the director of Antalya Museum. Due to his age, he retired in 1941.

Süleyman Fikri Erten who knows Croatian, Serbian, German, Turkish, Arabic and Esperanto, produced many works throughout his life. One of these works is named “ *‘İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî’ Hülâsası*”.

He wrote this book for teaching Turkish spelling and writing rules to students when appointed to Antalya Greek Girls' School. In this work, he briefly mentioned figures of speech and gave examples of verse and prose on figures of speech.

In this article, Süleyman Fikri Erten's life and works have been studied. “ *‘İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî’ Hülâsası* ” was transferred to today's letters. The meanings of Arabic and Persian phrases and couplets are given. We signified in square brackets who wrote these couplets.

There are some typos in the text. In order to fix the typos, we added words or affixes signified in square brackets and in some places there were no changes. When we were preparing the text, we didn't use the transcription alphabet, but ع (ayn) is showed with (‘) and ة (hemze) is showed with (’).

Key Words: Belâgat, beyan, bedî', Süleyman Fikri Erten.

GİRİŞ

A. SÜLEYMAN FİKRİ ERTEN'İN HAYATI

Süleyman Fikri Erten 1876'da Avusturya'nın Bosna Vilayeti, Tuzla Sancağı, Briçka'ya bağlı Rahiç kasabasında doğmuştur. Kültürlü bir aile ortamında yetişen Süleyman Fikri Erten'in babası İmamzâde ailesinden Hacı Numan Efendi, annesi Sipahi Mustafa Bey'in kızı Ayşe Hanım'dır (Seyirci, 1994: 6-7).

Süleyman Fikri Erten'in en büyük arzusu İstanbul'a giderek Türkçe ve Arapça öğrenmekti. Onun bu arzusunu bilen ağabeyi Mehmed Efendi, 1894'te Süleyman Fikri'yi ilim tahsili için Rahiç'ten İstanbul'a göndermiştir. 1894'te İstanbul'a gelen Süleyman Fikri, Gazanfer Ağa Medresesi'ne kaydını yaptırarak zor şartlar altında eğitimine devam etmiştir. 1898'de Darülmualimîn'e (Öğretmen Okulu) kaydolan Süleyman Fikri 1900'de Öğretmen Okulu'nu bitirip Rüштиye bölümüne girmiş, iki sene sonra da sınavla aynı okulun yüksek kısmının Edebiyat Bölümü'ne kaydolmuştur. 1900'de ailesini görmek için memleketi olan Rahiç kasabasına giden Süleyman Fikri, Bulgaristan ve Bosna'yı baştan başa dolaşarak halkın üzerine Batı tarafından çökertilen kâbusu anlatan çeşitli vaazlar vermiştir. Bu vaazlardan rahatsız olan Avusturya hükümeti onu askere çağırmış, Müslüman halkın galeyaniyle serbest bırakıldıktan sonra kaçarak İstanbul'a gelmiştir. Süleyman Fikri 1905'te Şehrî Nasuh-zâde Mustafa Efendi'den "İcâzet-nâme-i Darülmualimîn", 7 Mayıs 1906'da ise Edebiyat Şubesi'nden Şehâdet-nâme alır. Şehâdet-nâme'yi aldığı yıl Bolu İdâdisi'ne atanır ve Gülsüm Müride Hanım'la evlenir. Daha sonra 1907'de Lazkiye İdâdisi Müdür Yardımcılığı ve Coğrafya öğretmenliğine, 1908'de Antalya İdâdisi Türkçe ve Resim Öğretmenliği'ne, 1911'de Antalya İdâdisi Müdür Vekâletine, 1915'te ise Antalya Sultânisi Farsça ve Türkçe Öğretmenliği vekâletine atanır ve aynı yıl Antalya Sultânisi'nde kadro alır (Seyirci, 1994: 8).

1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucunda İtalya Antalya'yı işgal etmiş ve Osmanlı Devleti'nin târihi eserlere sahip çıkmadığı bahanesiyle Antalya'daki târihi eserleri ülkesine kaçırmaya başlamıştır. Sultânî'deki öğretmenlik görevine devam eden Süleyman Fikri, bu duruma engel olmak amacıyla Antalya'daki târihi eserleri toplamakla da görevlendirilir (Demireğer, 2008: 7).

Süleyman Fikri; 1920'de Antalya Müze Memurluğuna, 1921'de ise Müze Müdürlüğüne atanır ve 1923'te Antalya Müzesi'ni resmi olarak kurar. 1932'de bir yandan müze müdürlüğü yaparken bir yandan da Antalya Halkevi'nin Müzecilik Kolu başkanlığını yürütür. 1941'de yaşının ilerlemesi sebebiyle emekli olan Süleyman Fikri, emekli olduktan sonra da müzeyi hiç bırakmamış ve çalışmalarına devam etmiştir (Seyirci, 1994: 8).

Hırvatça, Sırpça, Almanca, Türkçe, Arapça ve Esperanto dillerini bilen Süleyman Fikri Erten 8 Kasım 1962'de 86 yaşında vefat etmiştir.

B. ESERLERİ:

- 1) **Antalya Vilâyeti Târihleri:** Eser üç ciltten oluşur:
  - a) **Antalya Livası Târihi (I. Cilt):** Eserde, Antalya ve Elmalı Tarihi ile ilgili bilgiler yer alır. Ayrıca Antalya'nın değişik yerlerinden çekilen siyah-beyaz resimler, Antalya'da basılan sikkelerin çizimleri ve Antalya Kaleiçi'nin planı vardır. Bu eser 1338/1919-1340/1921'de İstanbul'da Matbaa-i Âmire tarafından yayımlanmıştır. Eseri Naci Eren günümüz Türkçesi'ne aktarmış fakat henüz yayımlanmamıştır.
  - b) **Antalya Vilâyeti Târihi (II. Cilt):** Eser, Antalya'nın antik dönem tarihi ile Antalya'ya yapılan Arap akınlarından, Selçuklu Beylikleri ve Osmanlı İmparatorluğu dönemi Antalya'sından ve bu dönemlerdeki eserlerden bahseder. Ayrıca Antalya'da oturan tahtacıların, göçerlerin ve esnafın geleneklerine de değinilmektedir. Kitabın sonunda ise camilerin, mescitlerin, hanların, türbelerin ve kitâbelerin resimleriyle planları ve Antalya göçerlerinin kıyafetlerinin resimleri bulunmaktadır. Eser 1940'ta İstanbul Tan Matbaası'nda basılmıştır.
  - c) **Antalya Târihi (III. Cilt):** Süleyman Fikri; bu eserde Antalya'daki ilçelerin tarihlerinden, yaşayış şekillerinden ve folklorundan bahsetmiştir. Eser 1948'de Antalya'da yayımlanmıştır.
- 2) **Tekelioğulları:** Eser, Antalya ve çevresinde kırk yılı aşkın hüküm süren ve tarihe Tekelioğulları olarak geçen Teke Ailesi'ni ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Tekelioğulları ismiyle Hüsnühat Basımevi tarafından Antalya'da 1955 yılında yayımlanmıştır.
- 3) **Milli Mücadele'de Antalya:** İtalyanların Antalya'yı işgalini anlatan eser "Milli Mücadelede Antalya" adıyla iki kez yayımlanmıştır. İlk kez Erten'in oğlu Sadettin Erten tarafından derlenerek 1996'da Antalya Müzesi Yayınları arasında yayımlanmıştır. 2007'de aynı isimle Hüseyin Çimrin'in editörlüğünde Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları arasında yayımlanmış ve esere Muhammet Güçlü'nün arşivinden seçilen tarihî Antalya fotoğrafları eklenmiştir.
- 4) **Abdal Musa ve Kaygusuz Baba:** Süleyman Fikri Erten, iki ünlü ozan ve eren olan Abdal Musa ve Kaygusuz Baba'nın menkabevî hayatlarından bahseden bir eser hazırlamış olsa da bu eseri henüz yayımlanmamıştır.
- 5) **Antalya Coğrafyası:** Musa Seyirci'nin, sadece ismini vererek "bu yapıtı görme olanağı bulamadık" cümlesiyle bahsettiği eser, bizim tarafımızdan da görülememiştir. (Seyirci, 22)
- 6) **'İlm-i Belâğatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası:** Antalya'daki Rum Kız Okulu'na Türkçe öğretmeni olarak atanınca, okulun öğrencilerine Türkçenin yazım ve konuşma kurallarını daha iyi öğretebilmek için yazdığı eserdir. Eserde söz sanatlarından kısaca bahsedilmiş ve bunlarla ilgili manzum ve mensur örnekler verilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan eser, Antalya'da 1331/1913 yılında Nikola Matbaasında yayımlanmıştır.

C. SÜLEYMAN FİKRİ ERTEN'İN “İLM-İ BELÂGATDAN BEYÂN VE BEDÎ' HÜLÂSASI” ADLI ESERİ

‘İLM-İ BEYÂN

Sözün kadr ü kıymeti belâgatlidir. Belâgati hâiz olmayan sözlerde kıymet yoktur. Bunun için belâgat ‘ilmine mehmâ emken ittîlâ’ peydâ itmek her kâtib için lâzım ve her münşi’ için elzemdır. Herhangi fende olursa olsun derecât-ı ‘âliyye terakkî itmek kesb-i meleke ile husûl bulur ki anı tahsile kesret-i mümâresesinden başka çâre yoktur ya’nî mümâresât-ı kesire insanı o kuvve-i râsihaya mâlik ider.

Beyân ile bedî’ fenlerinde behre-i kâmil ve vukûf-ı şâmil hâsıl ve kemâ yelik kavâ’idine dest-res olmak için sâde olup da derece-i vuzûhda derc idilen emsile ve temrînât halli bu maksadın husûlünü mehmâ emken te’mîn ider zanniderim.

Ve mine’llâhi’t-tevfîk

‘İlm-i belâgat ta’birinde mündemic olan ‘İlm-i me’ânînin, ‘İlm-i beyânın, ‘İlm-i bedî’in şâmil olduğu bahisler yekdîgerinin aynı değıldir.

‘İlm-i me’ânî ile kelâmın muktezâ-yı hâle keyfiyet-i tatbîki bilinür.

‘İlm-i bedî’ ile kelâm-ı belîğze zînet virecek sanâyi’ ma’lûm olur.

‘İlm-i beyân ile edâ-yı merâmın tarîkleri bilinür ki işbu tarîkler hakîkat, mecâz, kinâyeden ‘ibâretidir. Bundan anlaşılıyor ki ‘ilm-i beyân, hakîkat, mecâz, kinâyeden bahseder.

Söylediğimiz bütün sözler hakîkat, mecâz, kinâyeden hâlî olmadığı cihetle bu ‘ilme şiddet-i ihtiyâcımız hüveydâdır.

HAKİKAT

Vaz’ olduğu ma’nâda müsta’mel olan lafızdır. Arslan diyüp ma’lûm hayvanı murâd itmek. Kezâ yaz, kış yeşil duran bir zeytin ağacına “Şu ağaç kışın da yazın da yeşil duruyor” demek gibi. Ma’nâ-yı hakîkisi müte’addid olan kelimeye “lafz-ı müşterek” dinilür. Göz lafzı gibi ki lisân-ı Türkîde “insanın âlet-i basarı” ve “su menba’i” ma’nâlarında müşterek olup isti’mâlde karîne-i mu’ayyene ile bu ma’nâlardan biri ta’ayyün ider. “Çalmak” lafzı da bunun gibidir: çan çalmak, mal çalmak ma’nâlarında müşterektir.

MECÂZ

Mevzû’-ı lehinde isti’mâline karîne-i mâni’a bulunduğu hâlde ma’nâ-yı mevzû’un leh ile ma’nâ-yı müsta’mel fih arasında bir ‘alâka (münâsebet) ile mevzû’un lehinin gayrı bir ma’nâda isti’mâl olunan lafızdır.

Meselâ “salât” lafzı lügatde du’â ma’nâsına olduğu hâlde istilâh-ı şer’de namâz ma’nâsına vaz’ olunmuş olmağla du’â ma’nâsında isti’mâl olduğu hâlde lügate nazaran “hakîkat” ve istilâh-ı şer’e nazaran “mecâz” olur.

Kezâ: “cem” lafzı fen lüğatinde toplamak ve birikdirmek ma'nâsındır. Fenn-i nahv-i 'Arabîde ikiden yukarı olan şeylerde isti'mâl olunan lafza 'itlâk olunur. Fenn-i hesâbda bir cinsten olan birtakım 'adedleri toplayup hâsılı bulmak ma'nâsında isti'mâl olunur. İmdi “cem” lafzı fenn-i lüğatde isti'mâl olundukda evvelki ma'nâda hakikat, sonraki ma'nâlarda mecâz olur.

Fenn-i nahv-i 'Arabîde isti'mâl olundukda ikinci ma'nâda hakikat, sâirlerinde mecâz olur. Üçüncüsü de böyledir. Mecâz ta'rifinde bir 'alâka (münâsebet) lafzı var idi. Bunu îzâh idelim: Meselâ “Eli kılıçlı bir arslan gördüm” dinildikde bu terkîbde “şecâ'atlı bir adam” gördüm demek ma'nâsı murâd olunursa mevzû'un leh olan yirtıcı hayvan ile şecâ'atlı adam beyinde 'alâka ve münâsebet şecâ'at olur.

Ve bu terkîbde mevzû'-ı lehin murâd olunmadığına karîne “eli kılıçlı” lafzıdır. Zîrâ ma'hûd hayvanın eline kılıç almadığı zâhirdir. “Bugün Hâtem-i Tâî bana bir kitâb verdi” diyüp sehî bir kimseyi murâd itmek, “çeşme akd” diyüp [3] suyu murâd itmek, “feneri yak” diyüp mumunu murâd itmek gibi. Bunların kâffesi mecâzdır.

Mecâz iki kısımdır: Bir kısmı mecâz-ı mürsel ve bir kısmı dahi isti'âredir. Eğer ma'nâ-yı mevzû'un leh ile ma'nâ-yı müsta'mel fih beyinde bulunan 'alâka ve münâsebet müşâbehet olmayup ber-vech-i âfi zikr olunacak 'alâkalardan biri olursa mecâz-ı mürsel ve eğer 'alâka-i mezkûre müşâbehet ya'nî ma'nâ-yı müsta'mel fihin ma'nâ-yı mevzû'un lehe benzemesi olursa o mecâza dahi isti'âre dirler.

Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı Mürsel olup müşâbehet olmayan 'alâkalar yirmi dokuzdur ki ber-vech-i âfîdir: 1. Masdariyyet, 2. Mazhariyyet, 3. Mücâveret, 4. Cüz'iyet, 5. Külliyyet, 6. Sebebiyyet, 7. Müsebbebiyyet, 8. Kevn-i Sâbık, 9. Kevn-i Lâhık, 10. Mahalliyyet, 11. Hâliyyet, 12. Âliyyet, 13. 'İtlâk, 14. Takyîd 15. 'Umûm, 16. Husûs, 17. Kuvvet, 18. Lâzımiyyet, 19. Melzûmiyyet, 20. 'İlliyyet, 21. Ma'lûliyyet, 22. Mûte'allikiyyet, 23. Mûte'allekiyyet, 24. Şartıyyet, 25. Meşrûtiyyet, 26. Dâliyyet, 27. Medlûliyyet, 28. Bedeliyyet, 29. Ziddiyyet 'alâkalarıdır.

1. **Masdariyyet** 'alâkasıdır ki ma'nâ-yı mevzû'un leh, ma'nâ-yı müsta'mel fihin mahall-i sūduru olmaktadır.

Meselâ “el” zikr olunup elden sâdır olan nî'met ve ihsânı murâd itmek gibi. Nitekim, “bu kadar kimseler anın eline bakarlar” diyüp “ihsânına bakarlar” dimeği murâd itmek “falan adam çok dil bilür, falan adam tatlı dillidir” gibi ki söz murâd itmek gibi. Kezâ “İki el bir baş içündür” diyüp ticâreti murâd itmek, “bülbülün çektiği dili belâsıdır”. Râgıp Paşa'nın:

Egerçi fitnede ol sîm-sâ'idin eli var
Belinde hançer-i ser-tîz yerinde medhali var

Beytinde “eli var”dan murâd mahbûbun fitnede dahl ü kudreti olduğunu ’imâ itmek, “sakın ağzını açma” diyüp söz murâd itmek meselleri gibi.

[4] **2. Mazhariyyet** ‘alâkasıdır ki mevzû’-ı leh, müsta‘mel fihin mahall-i zuhûru olmaktır. Meselâ “el” zikridüp kudret ma‘nâsını murâd itmek. Nitekim “bu anın elinin altındadır, bu iş anın eliyle tekmîl olur, Bulgarlar kimin eliyle isyân ettikleri ma‘lûmdur, anın eli bükülmez, el elden üstündür” misâlleri gibi.

3. Mücâveret ‘alâkasıdır ki mevzu’-ı leh ile müsta‘mel fih arasında mücâveret bulunmaktır. Meselâ “bostan dolabından su içdim” diyüp kovayı veya oluşu murâd itmek, “şu sebilden su içdim” diyüp tasını, “koyun kırkım” diyüp yününü, “bu ağaçtan yi” diyüp yemişini, “câmi‘den abdest aldım” diyüp çeşmeyi murâd itmek gibi.

4. Cüz’iyyet ‘alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû’un leh, ma‘nâ-yı müsta‘mel fihin cüz’ü olacaktır. Ya’nî bir şeyin cüz’ünü zikridüp küllünü murâd itmek. Meselâ “içimizde yabancı göz var” diyüp yabancı adamı murâd itmek.

Kezâ “başın sağ olsun” diyüp cemî‘-i bedenini murâd itmek, “Osmanlılar öyle muhârebe itdiler ki düşmandan bir baş kurtulmadı, falanın evinde yedi baş var, bu kadar boğaz günde ne yir, yigirmi rakabeye mâlikdir, cezveyi getir (kahve takımını), hokkayı getir (yazı takımını), “bir dam yapmış” evi murâd itmek.

Kezâ:

“İsmi islâm ismidir ammâ ki doğduktan beri
Alnı secde görmemiş bilmez hele mescid yolun”.

Misâllerin cümlesinde “cüz’iyyet” ‘alâkası vardır.

5. Külliyyet ‘alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû’un leh, ma‘nâ-yı müsta‘mel fihin küllü olmaktır. Ya’nî bir şeyin küllünü zikr idüp andan cüz’ünü murâd itmektir. Meselâ “falanın sadâsını işitmek için parmağımı kulağıma soktum” diyüp parmağının ucunu murâd itmek “ ‘Araba kırıldı” diyüp tekerleği, “sâ‘at bozuldu” diyüp bir çarkını, “kayık delindi” diyüp bir tahtasını, “İlm-i beyân okuduk” diyüp bir mikdârını murâd itmek.

[5] Kezâ:

Hâzır oldum cenk için taktım silâh ü seyfimi
Söyleyin hayvânımı hâzırlasun sâyislerim

gibi.

6. Sebebiyyet ‘alâkasıdır ki ma‘nâ-yı mevzû’-ı lehin, ma‘nâ-yı müsta‘mel fihe sebeb olmasıdır. Ya’nî sebeb zikrolunup müsebbib

murâd olunur. Meselâ “bu yağmur bizim hayvanları doyurdu” diyüp yağmur sebebiyle hâsıl olan otları murâd itmek gibi ki lisân-ı ‘azbû’l-beyân-ı ‘Arabda “رَعَيْنَا الْعَيْثُ¹” dinür. “أَيُّ النَّبَاتِ الَّذِي سَبَبَهُ الْعَيْثُ²”. Kezâ:

Haylî para kazandı bu dükkân
Müşterisi idi bütün ihvân [Süleyman Bey]

beytinde para kazanan şey müsebbib-i mâl olup mekân ise sebebedir. Kezâ “medâr-ı te’ayyüş olacak kadar bir hizmet buldum” diyüp parayı murâd itmek, “falan kalemiyle te’ayyüş ider” misâlleri gibi.

- 7. Müsebbbiyyet** ‘alâkasıdır ki ma’nâ-yı mevzû’-ı leh, ma’nâ-yı müsta’mel fihin müsebbibi olmaktır. Meselâ yağmur yağarken “otlar yağıyor” diyüp yağmuru murâd itmek gibi ki lisân-ı ‘Arabda “أَمْطَرَتِ السَّمَاءُ نَبَاتًا³” dinür. “أَيُّ عَيْثًا مُسَبِّبُهُ النَّبَاتُ⁴” Kezâ: yeni ticârete heves eden kimseye “parayı buldu” diyüp paraya sebep olan “işî” murâd itmek, ‘Arablarn “تَأْبَطُ شَرًّا⁵” darb-ı meseli de bundandır. Kezâ:

Baş açup didi ki rahmet geliyor
Ebr-i nîsân-ı ‘inâyet geliyor

rahmetden yağmur murâddır. Rahmet insanlara birçok ‘atâyaya sebep olduğundan rahmet ‘itlâkına şâyân olmakla yağmur sebep ve rahmet müsebbib ‘addolunmuştur.

- 8. Kevn-i Sâbık** ‘alâkasıdır ki hükm-i zamânî itibâriyle ma’nâ-yı hakîkî, ma’nâ-yı mecâzî üzerine mukaddem olmaktır. Ya’nî bir şey’e zamân-ı evvelde olduğu hâlin ismini ‘itlâk eylemektir. Meselâ “hâkim efendi falan yetimin malını kendisine virmiş” dinilüp evvelden yetim olan kimseyi murâd itmek gibi ki Kur’ân-ı Kerîm’de “وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ” nizm-ı celîli bu kabildendir.

[6] Kezâ ihtiyâr bir adama “çocuk”⁷, falan kâtilde katlolundu, yemiş veren ağaca “fidan” demek gibi.

¹ Yağmuru otlattık (yedirdik).

² Ya’nî, sebebi yağmur olan otu yedirdik.

³ Gökyüzü ot yağdırdı.

⁴ Ya’nî, otun bitmesine sebep olan yağmur.

⁵ Teebbeta Şerran, “kötülüğü koltuğunun altına aldı” anlamında olup bir Arap şairinin ismidir. Bir gün koltuğunun altına bir kılıç alarak evden çıkan bu kişinin hiddetle nereye gittiği sorulduğunda annesi, “koltuğunun altına bir kötülük aldı” anlamında bu sözü söylemiş, şair de o günden sonra bu lakapla anılmıştır. bk. Süleyman Tülücü, “Teebbeta Şerran”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1997, C 15, s. 269-270.

⁶ “Yetimlere mallarını veriniz”, Nisâ, 4/2.

⁷ Burada “falan kâtil de katlolundu” ibâresi olmakla birlikte, bu ibârenin hangi nedenle burada bulunduğu anlaşılmadığından metinden çıkartılmıştır.

9. Kevn-i lâhık ‘alâkasıdır ki hükm-i zamânî i’tibâriyle ma’nâ-yı hakîkî, ma’nâ-yı mecâzîye lâhık olmaktadır. Ya’nî bir nesneye gelecekte olacağı hâlin ismini itlâk eylemektir. Meselâ: Üzüm sıkın kimsenin “pekmez sıkıyorum”, şeker ezen kimsenin “şerbet ezıyorum”, hiç okumamış çocuğa “hoca efendi” demek, yeni hıfza başlayana “hâfız-ı Kur’ân” demek, yumurtacıların “on paraya bir tavuk” demesi, hacca niyet eden kimseye “hâcü'l-hameyn” demek, muhârebeye hazırlanan kimseye “gâzî” demek gibi. Kezâ:

Bir ağızdan olup terâne per-dâz
Şarâb sıkardı birkaç duhter-i nâz [Hüsnî]

gibi ki şarâb sıkılmayup sıkılan üzümdür. İlerüde şarâb olacak misâlleri hep kevn-i lâhık ‘alâkasıyla mecâz-ı mürseldir.

10. Mahalliyet ‘alâkasıdır ki ma’nâ-yı mevzû’-ı lehin, ma’nâ-yı mecâzîye mahal olmasıdır. Ya’nî mahal zikrolunup hâl murâd olunmaktadır. Meselâ: “bu haberi sen köye sor” diyüp köy ahalisine sor dimeği murâd itmek, “bâb-ı âlî karar virmiş” diyüp vükelâyı, “meclisin kararı bozulmaz” diyüp mecliste bulunan zevâtı, “Malisorlar isyân etmiş” diyüp ahâlîyi, “feneri yak” diyüp mumunu, “hani sende o yürek” diyüp şecâ’atı, “bâb-ı ser-askerî redifleri hudûda sevki için emir virmiş” diyüp ümerâ-yı ‘askerîyi, “donanma zât-ı şâhâneyi selâmladı” diyüp ‘askeri, “bakalım bu işe fetvâ-hâne râzı olur mı?” diyüp müftü efendileri, “oluk akar”, “çay akar”, “dere akıyor”, “testi akmış”, tencere kaynıyor”, “çeşme kesilmiş”, “havuz donmuş”, “hokka kurumuş”, “kandil yanmış”, [7] “on paraya bir tabak”, [diyerek] içindeki “muhallebiyi”, “bu teneke bir okkadır” [diyerek] içindeki yağı murâd itmek gibi. Kezâ:

Kilk-i terden aktı Pertev su gibi târih-i tâm
Sadr-ı devrân eyledi icrâ bu dil-cû çeşmeyi

beytinde “cereyân-ı mâ” yerine “çeşme” zikrolunmuştur. Bu misâller hep mahalliyet ‘alâkasına birer misâl-i vâzihdir.

11. Hâliyyet ‘alâkasıdır ki ma’nâ-yı hakîkinin ma’nâ-yı mecâzîde mevcûd olmasıdır. Ya’nî hâlini zikridüp mahallini murâd itmektir. Meselâ: “Pederim Allâh’ın rahmetinde olsun” diyüp rahmet kendisinde mevcûd olan cenneti murâd itmek. Kezâ: “Gâh olur gurbet vatan gâhî vatan gurbetlenir” mısırındaki gurbet kelimesidir. Zîrâ kelimenin ma’nâ-yı hakîkîsi hâric-i vatan bir mahal demek değil hâric-i vatandaki hâldir. Kezâ:

Şeb hulûl eyleyince aks-i kamer
İder eşcâra sırmalar ilbâs

beyti de bu kabîlindedir. Çünkü ilbâs olunan sırma değil sırmalı libâsdir. Kezâ:

Namâzdan çıkdılar seyre gittiler
Zavallı zâhidler ne iş etdiler

beytinde namâz ve seyr hâllerinden câmi' ve seyrân-gâh mahalleri kast itmek gibi.

- 12. Âliyet** 'alâkasıdır ki ma'nâ-yı mevzû'-ı leh, ma'nâ-yı mecâzînin âleti olmakdır. Ya'nî bir âleti zikridüp o âletle husûle gelen şeyi murâd itmekdir. Meselâ: "orak biçdim", diyüp orak ile biçilen şeyi, "çapa kazdım" diyüp çapa ile kazılan bahçeyi, "sâ'at kaç" diyüp vakit murâd itmek gibi. Kezâ Sâbit'in:

Şeb-i yeldâyı münecimle muvakkıt ne bilür
Mübtelâ-yı gama sor kim giceler kaç sâ'at [Sâbit]

misâlleri gibi.

- 13. İtlâk**, ma'nâ-yı mevzu'-ı leh mutlak olup ma'nâ-yı mecâzî mukayyed olmakdır. Ya'nî mutlak zikrolunup mukayyed olan bir şeyi murâd itmekdir. Meselâ: "kurşun atdım" diyüp tüfenk ile kurşun attım dimeği murâd itmek, zîrâ atmak mutlakdır el vesâire ile olur, "tüfek ile atdım" didikde mukayyed olmuş olur. [8] Kezâ: "Üzüm aldım" diyüp yaş üzüm veya kuru üzüm dimeği murâd itmek, "Daha sen adam olmayacak mısın?" "mükemmel adam" murâd olunursa, "Bugün falan yere gitdim" [cümlesinde] "at, 'Araba, vapurla gitdim", dimeği murâd itmek. "Düşmanlarımız katlolundu" [cümlesinde] "top, tüfek, kılıç ile" dimeği murâd itmek. Bu misâllerin kâffesinde "ıtlâk" 'alâkası vardır.

- 14. Takyîd** ma'nâ-yı mevzu'-ı leh mukayyed olup ma'nâ-yı mecâzî mutlak olmakdır. Ya'nî mukayyed olan şeyi zikridüp andan mutlak olan bir şeyi murâd itmekdir. Meselâ: "Bu askerler hep ana kuzusudur" diyüp "ana evlâdı" dimeği murâd itmek gibi. Zîrâ "kuzu" koyun cinsine mahsusdur. Mukayyed olup bundan mutlak olan evlâd murâd olunmuşdur. "Çavuş üzümü aldım" diyüp mutlakâ üzüm aldım dimeği murâd itmek, "Analar yavrusuna ziyâde merhametlidir" diyüp evlâdı murâd itmek gibi.

- 15. 'Umûm** 'alâkasıdır ki ma'nâ-yı mevzu'-ı leh 'âm olup ma'nâ-yı mecâzî hâs olmakdır. Ya'nî 'âm olan şeyi zikridüp andan hâs murâd eylemekdir. Meselâ: "dâbbe"yi zikridüp andan hâs olan furs atı murâd itmek, "Hayvanı hazırla" diyüp atı ve yâhud hımânı murâd itmek, "Şu hayvana söyle uslu otursun" diyüp bir adamı murâd itmek, "Bu nasıl insan? Niçün okumuyor?" diyüp insandan Zeyd'i murâd itmek, "Hayvanı çekin" misâlleri gibi.

16. Husûs ma'nâ-yı mevzu'-ı leh hâs olup ma'nâ-yı mecâzî 'âm olmakdır. Ya'nî hâs olan bir şeyi zikridüp andan 'âm olan bir şeyi murâd itmek. [9] Meselâ: "Furs" zikridüp dâbbeyi murâd itmek, "Zeyd'i bana çağır" diyüp bir insanı çağır dimeği murâd itmek, "Müslümândır adı ammâ başı secde görmez" gibi ki secde hâs, namâz 'âmdır. Kezâ:

Yâ Rab nedir bu keşmekeş-i derd-i ihtiyâc
İnsanın ihtiyâcı ki bir lokma nânadır [Ziyâ Paşa]

beytindeki "nân" kelimesi nev-i beşer için hıfz-ı hayâta sebep olacak me'kûlâtın 'umûmunda kullanılmışdır. Ya'nî hayâta kâfi me'kûlâtda müsta'meldir. Kezâ: "Şu görinen hayvan mıdır yoksa taş mıdır" diyen kimsenin cevâbında "attır yâ insandır yâ katırdır ilâ âhir" diyüp bunlardan biriyle hayvandır dimeği murâd itmek gibi.

17. Kuvvet ma'nâ-yı mecâzînin ma'nâ-yı mevzu'-ı leh ile muttasıf olmakla sâlih olmasıdır. Meselâ: Bir ölmüş kuzuyu görüp "Ne güzel koç imiş" demek ya'nî büyüeydi güzel koç olacaktı. Yazı bilmeyen adama "kâtip" demek de böyledir. Kezâ: Kırılıp yerinden kopmuş bir armut fidanını gördükde " Vâh vâh ne güzel ve tatlı armut ağacı idi" demek gibi.

18. Lâzımiyyet ma'nâ-yı hakîkî, ma'nâ-yı mecâzîye lâzım olmakdır. Ya'nî lâzımı zikridüp anın melzûmunu murâd eylemekdir. Meselâ: "Hasan efendiyi terbiye etdim" diyüp dövdüm dimeği murâd itmek, "Bugün çok yoruldu" diyüp çok gezdim dimeği, "Bu gece asla uyumadım" diyüp çok ders mütâla'a itdim dimeği, "Falan zâtın yanında daha sen ağız açamazsın" diyüp söz söyleyemezsin dimeği murâd itmek. Çünkü söz söylemek için ağız açmanın lüzûmu âşikârdır. Reîsü'l-Küttâb Ârif Efendî'nin:

Sen ol kerîm-i kerem-güster ü suhen-dânsın
[10] Ki akl-ı kül açamaz sahn-ı meclisinde dehen

beytinde ağız açmaktan murâd söz söylemekdir. Kezâ: "Bu cuma Ayasofya Câmi'ine gitdim." diyüp "Cuma namâzını orada kıldım." dimeği murâd itmek gibi misâlleri hep lüzûm 'alâkasına birer misâldir.

19. Melzûmiyyet ma'nâ-yı hakîkî, ma'nâ-yı mecâzînin melzûmu olmakdır. Ya'nî melzûmu zikridüp lâzımını murâd eylemekdir. Meselâ: "Bugün çok çalışdım" diyüp "yoruldum" dimeği, "Bugün sabahdan beri bir şey yemedim" diyüp "Karnım acıkdı" dimeği, "Falan işi o adama söyledim" diyüp "O adamı gördüm." dimeği murâd itmek gibi.

20. 'İlîyyet 'alâkasıdır ki ma'nâ-yı hakîkî, ma'nâ-yı mecâzîye 'illet (mü'essir) olmakdır. Meselâ: "Ateş" diyüp "harâret" ma'nâsını murâd itmek gibi. Nitekim "Şu hastanın vücûdunda çok ateş var." diyüp "

Çok harâret var.”, dimeği murâd itmek, “Bu adamın kanı çok.” diyüp “vücûdunun sıcaklığını” murâd itmek gibi.

21. Ma‘lûliyyet ma‘nâ-yı hakîkî, ma‘nâ-yı mecâzîye ma‘lûl olmaktadır. “Harâret”i zikridüp “ateş”i murâd itmek gibi. Meselâ: “Ocağın harâretini tencereyi kaynatdı” diyüp “ateş”i murâd itmek. “Bugün çok buz var” diyüp “soğuşu”, “Gün doğdu” diyüp “güneşi” murâd itmek gibi.

22. Mûte‘allikiyyet ‘alâkasıdır ki masdarı zikridüp andan ism-i fâ‘ili veya ism-i mef‘ûlü murâd eylemektir. Meselâ: “darb”ı zikridüp “ızdırâb”ı veya “mazrûb”ı murâd itmek, “çakmak” diyüp “çakılan şeyi”, “kaymak” diyüp “kayan şeyi”, “yanaşma” diyüp “yanaşan” adamı murâd itmek gibi.

[11]**23. Mûte‘allekiyyet** ism-i fâ‘il veya ism-i mef‘ûlü zikridüp masdarı murâd itmektedir. Meselâ: “kelâm-ı sâdık, kelâm-ı kâzib” diyüp masdarı olan “sıdk ve kizbi” murâd itmek gibi.

24. Şartıyyet ma‘nâ-yı hâkîki, ma‘nâ-yı mecâzînin şartı olmaktadır. Meselâ: “Abdest alanın önünden geçilmez” diyüp “namâz kılanı” murâd itmek, “Bugün cuma abdestini nerede aldın?” diyüp “namâzını” murâd itmek gibi.

25. Meşrûtiyyet ma‘nâ-yı hâkîki, ma‘nâ-yı mecâzînin meşrûtu olmaktadır. Ya‘nî meşrûtu zikridüp şartı murâd itmektedir. Meselâ: “Hîn-i muhârebeye musâlehaya karar virildi” diyüp “şartlarına” dimeği murâd itmek, “Namâzda uzuvlarını üçer kere yıkamak sünnettir” diyüp “abdesti” murâd itmek gibi.

26. Dâlliyyet bir ma‘nâya dâl olan lafz zikrolunup andan o lafzın medlûlü murâd olunmaktadır. Meselâ: “Zeyd geldi” diyüp andan “Zeyd” lafzının medlûlü ya‘nî o ismin sâhibi olan zâtı murâd itmek, “Hasan kitâbı okudu” terkîbde “kitâbı” mef‘ûlün bihdır dimek. Zîrâ “Hasan ve kitâbı” kelimelerinin lafızları fâ‘il ve mef‘ûlün bih olmayup belki bunların müsemâları fâ‘il ve mef‘ûlün bih olduğu zâhirdir. Kezâ: Elfâz zikrolunup me‘ânî irâde idilürse yine “dâlliyyet” ‘alâkası vardır.

27. Medlûliyyet medlûl, zikr-i dâli murâd itmektedir. Meselâ: Türkçede “Sıfat evvel mevsûf sonra gelir” denildikde sıfat ve mevsûfa dâl olan lafızlar dimektir. Yoksa “Kırmızı ev” terkîbinde [12] kırmızılık evden evvel hâsıl olur dimek değildir. Belki sıfata dâl olan “kırmızı” lafzı, mevsûfa dâl olan “ev” lafzından evvel getirilir dimektir. Kezâ: Me‘ânî zikrolunup elfâz kasdolunursa yine “medlûliyyet” ‘alâkası vardır.

28. Bedeliyyet ‘alâkasıdır ki bedelinden birini zikridüp başkasını murâd itmektedir. Meselâ: “Falan adam bir ayda on lira yidi” diyüp “lira ile alınan şeyleri”, “Falan adam yalıtı ve konağı yidi”, “Ekini tarlada

iken, bostanı çiçekte iken yidi” diyüp “akçeyi” murâd itmek, “Yirmi lirayı eskitdi” diyüp “esvâb”ı murâd itmek, “Falan adam pederinin kanını yidi” diyüp “kanı bedelinde i'tâ olunan diyeti” murâd itmek de böyledir.

29. Zıddiyet dir ki zıt bulunan iki şeyin birini zikridüp diğeri murâd itmektir. Ahmak adama “zekî”, arsıza “edîb”, câhile “âlim”, korkağa “cesûr”, sağ eliyle yazı yazana “yesârî”, ibâdetle tekâsül edene “sûfî” dimek gibi. Zikr: Yirmi dokuz ‘alâkadan bazen birkaç dânesi ibârât-ı mütefâvite ile bir mahâlden ictimâ'ı câ'izdir.

[13] Emsile-i âfiyede birer birer mecâz-ı mürsel ‘alâkaları bulunuz.

Uyandır çeşm-i cânı hâb-ı gafletten seher-hîz ol
Çemen bülbüllerle subh-dem zikr eyle Mevlâ'yı [Bâkî]

Îrâ'e-i tarîk: Çemen lafzından maksad eşcârlı, ezhârlı, belki havuzlu, cûy-bârlı bir yerdir.

Hani bende o el hani o yürek?

Îrâ'e: Burada yürekten maksad cesaretdir.

Kanı kerîh gör ve seyfin dimâ' ile dâmenini âlûde itmekden ihtirâz it.

Îrâ'e: Burada “kan” lafzından maksad “i'dâm-ı nüfûs”dur.

Vaktini hâlıkının ‘ibâdetine ve bâ-husûs efdal-i ‘ibâdât bildiği cihetle mahlûkâtın refâh ü sa'âdetini istihsâl hizmetine hasretmişdir.

Îrâ'e: “Mahlûkât” medlûl-ı lâzımîsi insanlardır. Ve hatta insanlar da bir kısım halkdır.

Olur merhem cerâhât-i sinâna
İlâc olmaz velî zahm-ı lisâna

Îrâ'e: Söz murâddır. Hurûf-ı cârenin evvelkisi bâdır, misâl: “Âmentü Billâhi Teâlâ” gibi. “İlin ağzına bakan aç kalır.”

Bana benden olur her ne olursa
Başım râhat bulur dilim durursa

Îrâ'e: “Benden”den maksad “lisân”dır.

“Ne kadar gemi var ise hepsi zât-ı şâhâneyi selâmladılar”, “Sırp isyân itmiş”, “Karadağ teslim olmuş”, “Şu talebe derse gidiyor” “Bekrî Murâd”, “Şu kâtip pek ma'lûmatlıdır.” “Hâlid'i murâd” itmek. Yere dökülmüş üzüm şirasını görüp “Ne keskin sirke imiş veya ne tatlı pekmez imiş” demek. Bu mes'elenin ancak seyf “harp ma'nâsına” ile halli mümkündür. “Bu köy güzel lâkin pek gölgesiz” [14] “ağaçsız”, “Elinize sağlık”, “Tırnaklarınızı kesiniz”, “Çiçekler güzel kokar”, “Bu adam kimseye ağız açdırmıyor”, “Türk yalan yere yemin itmez” “Ateşi yakınız”, “Atâleti

görmekden müte'ezzî olurum" "âtılları", "O kimse ma'rûf adamdır, onu İstanbul bilir", "Bey kaleme gitti", "Efendi kahvede oturuyor", "Bizim evden deniz görünür".

İsti'âre

Ma'nâ-yı mevzû'a delâlet iden lafzı o ma'nâyâ benzer başka bir ma'nâyâ delâlet itdirmek için 'âriyet olarak dimekdir. Meselâ: "Mâh" lafzı kamere mevzû'iken anı "güzel yüzli kimse" ma'nâsında isti'mâl itmek gibi.

Teşbihin ta'rîf ve erkânı:

Teşbih bir nesneyi bir nesneye benzetmek ma'nâsnadır. Meselâ: "Zeyd şecâ'atte arslan gibidir." terkîbi gibi.

Erkân-ı teşbih dörttür: 1. Müşebbeh 2. Müşebbehün bih 3. Vech-i şebeh 4. Edât-ı teşbih.

1. *Müşebbeh* kendisi âhara teşbih olunandır ki misâlde "Zeyd" lafzı.

2. *Müşebbehün bih* kendisi başka bir şeye teşbih olunandır. Misâlde "arslan" lafzı.

3. *Vech-i Şebeh* müşebbehin müşebbehün bihe benzediği şeydir. Buna "cihet-i câmi'a" da dinür. Misâlde "şecâ'at" lafzı.

4. *Edât-ı Teşbih* kendisinden teşbih ma'nâsı müstefâd olan edatdır. Misâlde "gibi" lafzı. Türkçede "edât-ı teşbih" şunlardır: gibi, nitekim, sanki, lâkin, göre, meselâ, meğer ki lafızlarıdır. Bazen "edât-ı teşbih" hafz olunur. Böyle olan teşbihlere "teşbih-i belîğ" derler. "Falan arslandır." denmesi gibi.

[15] İsti'âre dört kısımdır: 1. İsti'âre-i Musarraha 2. İsti'âre-i Mekniyye 3. İsti'âre-i Tahyiliyye 4. İsti'âre-i Temsiliyye.

"Erkân-ı isti'âre" üçtür: 1. Müste'âr 2. Müste'ârun minh 3. Müste'ârun leh. "Şecâ'atde yektâ bir âdeme arslandır" denildikde, arslanın ma'nâsı olan yırtıcı hayvan "müste'ârun minh", şecî ve cesûr olan adam "müste'ârun leh" ve arslan lafzı dahi müste'ârdan ibâret olur.

Dimek ki müşebbehün bihin lafzına "müste'âr", müşebbehün bihin ma'nâsına "müste'ârun minh" ve müşebbehin ma'nâsına da "müste'ârun leh" denilür.

İsti'âre-i Musarraha yalnız müste'ârun minh zikrolunarak müste'ârun leh karîne-i müşâbehet delâletiyle murâd idilür. Meselâ: "Eli kılıçlı bir arslan gördüm" diyüp de "Şecâ'atli bir adam gördüm" dimeği murâd eylemek gibidir ki yalnız "müste'ârun minh" olan yırtıcı hayvan zikrolunmuş ve "eli kılıçlı" karînesinin delâletiyle bir "merd-i cesûr" murâd idilmiştir. İşte bu misâlde "arslan" lafzına "müste'âr" ve o lafzın

delâlet itdiği hayvana “müste‘ârun minh” ve Zeyd’e “müste‘ârun leh” ve bu terkîbi tekellüm edene dahi “müste‘îr” dirler.

Misâl-i dîger: “Allah doğru yoldan ayırmasın” terkîbinin isti‘âresi: - kişiyi matlûbuna îsâlde- dîn doğru yola teşbih olundu. Doğru yol zikrolunup din murâd olundu. “İsti‘âre-i musarraha-i asliyye” oldu. Kezâ: “İltifât itmez güzâr eyler, hırâmân şîr-i ner” mısra’ında dahi “iltifât” karînesiyle “şîr-i ner”den maksad şeci’ ve bahadır bir adam olduğundan müste‘ârun minh zikr ve tasrîh kılındığından “isti‘âre-i musarraha”dır. Kezâ:

Gâhice ol şîr yeke hışmıyla tîg alur ele
Olur cihân pür-zelzele basdıkaç meydanâ kadem

beytinde tîg karînesiyle “şîr” kelimesi racül-i şeci’de isti‘mâl edilmiştir.

[16] İsti‘âre-i Musarraha dahi üç nev’dir: 1. İsti‘âre-i Musarraha-i Mutlaka 2. İsti‘âre-i Musarraha-i Mücerrede 3. İsti‘âre-i Musarraha-i Müreşşeha. Müreşşehanın ma’nâ-yı lügavîsi “beslenmiş ve terbiye olunmuş ve kutlanmış”dır.

1. İsti‘âre-i Musarraha-i Mutallaka isti‘ârenin karînesinden başka müste‘ârun lehin, yâ müste‘âr mülâyimi olan bir şey zikrolunmaz ise ona “mutallaka” dinür. Yukarıki misâller gibi. Kânînin:

Sen yine eski har u eski palan
Kaçan âdem olacaksın [be] hayvan

“Bugün ok atan bir arslan gördüm”, tilkinin hilekâra, filin ekûle, kazın ahmağa isnâdı hep mutallakaya birer misâldir.

2. İsti‘âre-i Musarraha-i Mücerrede isti‘âre karînesinden başka bir de müste‘ârun lehin mülâyim ve münâsibi zikrolunursa “mücerrede” dinür. Meselâ: “Bugün kahvehânedeki müsellah bir arslan oturuyordu” denildikde kahvehâne “karîne” ve müsellah- ki müste‘ârun leh olan cesûrun mülâyimidir ya’nî “tecrîd”dir. Kezâ: “Bugün ata binmiş ve ok atmakta bulunmuş bir arslan gördüm” denildikde “ok atmak” karîne-i isti‘âreden “ata binmiş” müste‘ârun leh olan bahadır adamın mülâyim ve münâsibidir. Kezâ: “Şu öküz de birtakım münâsibetsiz sözler söylerek gitti” misâli de bu kabîldendir. Belîğ’in:

İtdiler fâidesiz müşteriyânı ta’zîb
Âkıbet kalmadı ol mehde bu evzâ’a şekîb

beytinde müste‘ârun minh olan “mehin” hiçbir mülâyimi zikrolunmayıp müste‘ârun lehin mülâyimi olan “şekîb” gibi hasîsa-ı beşeriyye îrâd olunmuştur.

3. İsti'âre-i Musarraha-i Müreşseha isti'ârenin karînesinden başka bir de [17] müste'ârun minhin mülâyim ve münâsibi zikrolunursa “müreşseha” nâmını alır. Meselâ: “Bir bahr-i 'amîk ile mübâhase itdim” denildikde “mübâhase” karîne-i isti'âre ve “'amîk” lafzı müste'ârun minhin mülâyimi olduğundan “müreşseha”dır. Belîğ'in:

Sarılp fotayı müşkîn beline vefk-i merâm
Münhasif oldu yine nısfına dek mâh tamâm

beytinde müste'ârun minh olan mâhın mülâyimi olan “hüsûf” zikrolunup müste'ârun lehini mülâyimi zikrolunmamıştır.

İsti'âre-i musarraha lafz-ı müste'âr itibâriyle “asliyye”, “tebeyye” nâmıyla iki kısımdır. Eğer lafz-ı müste'âr “ism-i cins” ve yâhud “'alem” veya “masdar” olursa “isti'âre-i musarraha-i asliyye” olur. Ve eğer lafz-ı müste'âr “müştekkâtın” yâhud “harf-edât” olursa “isti'âre-i musarraha-i tebeyye” olur. Meselâ: “Bu at uçuyor” denildikde atın seğirtmesi süratde kuşun uçmasına teşbîh olunarak “uçmak” masdarı “seğirtmek” ma'nâsında isti'mâl olunmakla “isti'âre-i asliyye”dir. Ve andan “uçuyor” fi'lini alarak “seğirtiyor” ma'nâsında isti'mâl olduğundan “isti'âre-i tebeyye” olur. Buna göre bir isti'âre takrîr idelim: “Falan adamın hâli söyledi” diyüp “hâli delâlet itdi” dimeği murâd itdikde, merâmı ifâde itmekde evvelâ “Delâlet itdi” fi'linin masdarı olan “delâlet itmek” lafzı “söyledi” fi'linin masdarı olan “söylemek” lafzına teşbîh olundu. Söylemek “delâlet itmek” ma'nâsında isti'âre olundu. “İsti'âre-i musarraha-i asliyye” oldu. Bu isti'âreye tebe'an “söylemek” masdarından müştak kılınan “söyledi”, “delâlet itmek” masdarından müştak kılınan “Delâlet itdi” ma'nâsında isti'mâl olunup “isti'âre-i musarraha-i tebeyye” oldu. Kezâ: “Bu çocuğu babası her gün öldürür yine uslanmaz” terkibinde [18] “öldürmek” “dövmek” ma'nâsında müste'ârdır. Kezâ: “Dersine çalışıp tahsîl-i kemâlât iden çocuk dünyâ ve âhiretde sa'âdet buldı”, “İlmi tahsîl itmeyen çocuk mahzûn oldu”, “Gâzilere cennet kapısı açıldı” misâlleri de isti'âre-i tebeyyeye birer misâldir. Kezâ:

Nâzdan hâmûşsun yoksa zebânın duymadan
İstesin bin dâstân söylersin ebrûlarla sen [Nedim]

beytinde “söylersin”, “ifâde eylensin” ma'nâsında olduğundan yine isti'âre-i tebeyyedir.

Harfe misâl: “Falan adam bugün denizdedir” diyüp deniz üzerindedir dimeği murâd itdikde “de” edâtı “üzere” edâtı ma'nâsında isti'mâl olunmuştur. Kezâ: “Bu akılda adam olmaz, ders üzerinde iken lakırdı söylenmez; atda (üzerinde) duran var, durmayan var; bu ticâretten (de) çok fâide gördü” misâlleri hep harfde isti'âre-i tebeyyedir.

İsti'ârenin aksâm-ı erba'a-i asliyesinden ikincisi "isti'âre-i mekniyye" dir.

İsti'âre-i Mekniyye: Bir şey zihinde diğer şeye teşbîh ve erkân-ı teşbîhden yalnız müşebbeh zikr ve tasrîh ve fakat müşebbehün bihin levâzımından bir şeyin zikr ile nefsinde muzmer olan teşbîhe remz ve işâret itmekle ya'nî müşebbehün bihin havâssından birinin müşebbehe izâfeti şartıyla vücûd bulur. Meselâ: "Ölümün tırnakları falana saplandı" denildikde "ölüm" nâfi' ve muzırır fark itmeksizin ihlâkde zihnen yırtıcı hayvana teşbîh olduğundan zamirde muzmer ve müşebbehün bih olan yırtıcı hayvanın levâzım ve havâssından olan "tırnak" ile ona remz ve işâretle zikrolunmuş olduğu gibi müşebbeh dahi muzâf kılınmıştır. Fâzıl'ın:

Ki henüz gonçe-i ne-şüküfte iken
Onu dest-i ecel itdi pâ mâl

[19] beytinde müşebbeh olan ecelden başka erkân-ı isti'âreden bir şey zikrolunmamış olduğu gibi ecel bir şahs-ı ziyânkâra teşbîh olunup o da zikrolunmamıştır. "Ecel pençesi" terkîbi dahi isti'âre-i mekniyyedir. Zirâ ecel müşebbehdir. Ve zihinde hâsıl olan müşebbehün bih "Yırtıcı hayvandır". Ve ana telmîhen delâlet itmek üzere havâssından mezkûr olan şey ise "pençe" dir ki müşebbeh olan "ecel" lafzına muzâf vâkı' olmuştur.

Kezâ: "Karadağ isyân itdi" diyüp "Karadağ" lafzını bir adama teşbîh itmek, "Oluk akdı" diyüp "oluğu" suya teşbîh itmek, "Çömlek kaynadı" diyüp "çömleği" suya teşbîh itmek, "Fener yandı" diyüp "fener" lafzını "muma" teşbîh itmek hep isti'âre-i mekniyye yapmak câizdir.

İsti'âre-i tahyîliyye: İsti'ârenin aksâm-ı erba'a-i asliyenin üçüncüsü "isti'âre-i tahyîliyye" dir ki müşebbehün bihin havâss ü levâzımından olan bir emri, müşebbeh olan lafza isnâd ü isbât itmekle hâsıldır. Ya'nî isti'âre-i tahyîliyye dâima isti'âre-i mekniyyenin karînesi olup andan infikâkı gayr-ı kâbildir.

"Ecel pençesi" denildikde ecelin zihinde yırtıcı hayvana teşbîhi isti'âre-i mekniyye olduğu gibi müşebbeh olan ecele müşebbehün bihin havâssından bulunan "pençe"yi isnâd ve isbât itmek dahi isti'âre-i tahyîliyyedir. İsti'âre-i tahyîliyye şu vechile de ta'rîf olunabilir: Maksûd olan ma'nâ hissien veyâ 'aklen tahakkuk itmeyüp de vehmiyyâtından ibâret olursa "isti'âre-i tahyîliyye" denilir, "Ölüm pençesinden kimse kurtulmaz" cümlesinde "ölüm"ün yırtıcı hayvana teşbîhi kuvve-i vâhimenin ihtirâ'idir. Ölüme yırtıcı hayvan pençesinin izâfet ve isbâtı ise vehmin tasavvurudur. Binâenaleyh murâd idilen ma'nâ hissî

olmayup sırf vehm ü hayâlâtdan ibâret olmakla bu cümle-i kelâmîyyedeki isti'âre "isti'âre-i tahyîliyye" olur. [20] Nâbî'nin

Bâd-ı ecel zemîne nihâl-i vücûdunu
Saldı şikest eyledi ol serv-kâmeti

beytinde ecele bâd isbât itmesi bu kabîlendendir.

İsti'âre-i temsîliyye: Dördüncüsü "İsti'âre-i temsîliyye"dir ki zihinde birkaç şeyin ictimâ' ve terkîbinden hâsıl olan müşebbehte meşebbehün bihin elfâz-ı mürekkebesini isti'mâl itmekden ibâretidir. Meselâ: Bir husûsda mütereddî olan kimse hakkında "Bir adım ileri gidiyor ve bir adım geri çekiliyor" denilür ki ol kimsenin bir işi işlemeye niyet ve hemân andan ferâgat eylesinden bir hey'et intizâ' olunup ve bir şahsın bir adım ilerü gitmesiyle bir adım geri çekilmesinden dahi bir hey'et intizâ' ile hey'et-i ûlâ ana teşbîh kılınup hey'et-i sâniyyeye dâl olan ibâre hey'et-i ûlâda isti'mâl olunmuşdur.

"Vech-i şebeh" dahi gâh ikdâm ve gâh ihcâmdan mütenevvi' olan hey'etdir. Kezâ bir işi kimseye duyurmaksızın yapup "Kendin yapmamış gibi duruyorsun" diyecek yerde "Samanın altından suyu salıverip kendin üzerine çıkıyorsun" dimesi de bir "isti'âre-i temsîliyye"dir.

Aslı yokdur bilürüm va'de-i vasl-ı dehenin
Nâfile bal çalup ağzıma yalandırma beni

beytinde "ağza bal çalmak" ta'bîri de "isti'âre-i temsîliyye"dir.

[21] İsti'ârelere 'Âid Temrînât

Ma'rifet cihânı tenvîr ider.

Îrâ'e-i Tarîk: "Cihânı tenvîr" güneşe mahsusdur. Ma'rifetin fi'l-hakîka tenvîr-i cihân itmesi muhâldir. Ma'rifet, feyz-bahşâ-yı ezhân olmakda, tenvîr-i cihân iden şemse müşâbih tutulmuş, şemsin bir fi'li Ma'rifete isnâd olunmuşdur. Ma'rifet cihânı tenvîr iden bir güneş gibidir.

Zehr-i hasedle helâk oluyor.

Îrâ'e: Hased zehirli bir nebât veya hayvana teşbîh idilür. O nebâtın mahsûsâtından olan zehir "müste'âr" zikridilerek asıl müste'ârun minh olan hayvan veya nebât metrûk bırakılmışdır.

Kalbime şimdi bir şu'â-i ümîd nüfûz idebildi.

Îrâ'e: Ümîd bir cism-i münîre teşbîh idilerek mahsûsâtdan şuâ' "müste'âr" mezkûr oldığı hâlde asıl müste'ârun minh olan "şems" metrûkdür.

Rûzgâr bulutları süpürüyordu.

Îrâ'e: Rûzgâr süpüren bir insana teşbîh idilerek mahsûsâtından "süpürmek" zikridilmiş, müste'ârun minh meskûtün anh bırakılmıştır.

O şahs-ı leîm oralarda tohm-ı fesâd ekliyor.

Îrâ'e: Fesâd bir nebâta teşbîh idilerek mahsûsâtından "tohum" müste'âr-ı mezkûr olduğu hâlde müste'ârun minh zikredilmemiştir.

Semâdan yere rahmet ve bereket nâzil olur, lâkin yerden semâya tozdan başka birşey çıkamaz.

Îrâ'e: Âli-cenâb bir velî-ni'met ile nânkör bir lutf-dîde hakkında îrâd idilir. Âli-cenâb velî-yi ni'met "semâya" iyilikleri "bârân-ı rahmet ve berekete" [22] nânkör lutf-dîde "yere", mukâbeleten izhâr itdiği mu'âmele-i cibilliyeye "toza" teşbîh edilmiş olur.

Az zamân içre çok iş itmişti.
Sâyesi olmuş idi âlem-gîr.
Şems-i 'asr idi 'asr da şemsin.
Zilli memdûd olur zamânı kasır.

Hiddetinden ateş püskürüyor. Hiddetinden donakaldı.

İşte imtihân vakti geldi, biz ise hâlâ birşey öğrenmedik, diyüp "imtihân vakti geliyor" dimeği murâd itmek.

Ölüm pençesinden kimse kurtulmaz. Herîf bütün ma'nâsıyla bir şeytândır.

Biz öyle fenâ şeyi işlemeyiz diyüp "işlemedik" dimeği murâd itmek.

Cilve-gâh-ı evliyâdır yıkma kalbin kimsenin.

Îrâ'e: Kalp intifâ'da binâya teşbîh olunmuş, binânın lâzımı olan yıkma kalbe işbât olunmuştur. Yıkma, mahzûn itme ma'nâsındadır.

Falan adam hükmi giydi. Falan adam kurşunu yidi. Falan adam uslu oturmadığından sopayı yidi. Yaz elini uzatdı. Kış pâlâmâdi çözdü.

Falanın yüzi ayın on dördüne benzer. Evim pâdişâhın sarâyına benzer. Bugün bir deniz ile görüşüm ki bana çok mes'eleler haber virdi. Fakîr iken iktisâb-ı servet edene "dirildi" demek. Hiddetli adama "Ateş püskürüyor" demek. Şiddetle dövülen bir tıfıla "Çocuk öldi gitdi" demek.

Heyhât! Ey zavallı kuş! Bu tahassürleri yalnız kendi nefsine atfitme. Zîrâ bu mihnet-hâne-i 'âlemde ben dahi sayyâd-ı bî-emân-ı ecelden kurtulmak için ilticâ edecek bir cây-ı selâmet arıyorum. Lâkin nereye gitmeli! Geri dönülmez, ilerüsi meçhûl ma'mâfih nereye gitsen o sayyâd-ı bî-dâd seni ta'kîb edecek.

Şu arslan selâm virmedi geçdi.

[23] Tatarlar esnâ-yı hareketlerinde uçarlar.

Kuskunu, kulağı düşmüş hayvan gibi gezersin.

Bu herîf deve kuşu gibi bir işe yaramaz.

Dinlerini dünyaya satanların dâd ü sited-i ticâretleri menfaat-bahş olmaz.

Ben seni bir kere ayağın ileri ve bir kere geri attığını görüyorum.

Eyvâh bu bâzîçede bizler yine yandık
Zîrâ ki ziyân ortada bilmem ne kazandık.

[24] KİNÂYE

Kinâye bir kelimenin ma'nâ-yı hakîkisi irâde olunabilmek üzere o kelime ile ma'nâ-yı hakîkinin levâzımından bir şeyi murâd itmeye dinür. Meselâ: "Falan adamın kapısı açıktır" cümlesinde ol adamın sahihan kapısı açık olmak ma'nâsı irâde olunabildiği gibi ma'nâ-yı hakîkinin havâssından olan cûd ü sehâ kesret-i ihsân dahi ol adamda vücûdî murâd olunmuş olur. Kezâ: "Falan adamın kılıcının bağı uzundur", "Falan adamın kafası kalın yâhûd kafası büyük veya kafası etli." dirler. "Falan adamın çok yemeği pişer", "Falan adam ekmeğine düşmandır" misâller[i] de hep kinâyeye bir misâldir.

Kinâyenin nükteleri: Kinâyenin nükte ve sebep-i isti'mâlleri gayet çok ise de meşhûrları bunlardır:

1. Mevsûfun hâlini îzâh ve beyân için isti'mâl olunur: "Pâk-dâmen", "Ehl-i 'ırz", "Eli açıktır", "Sehîdir" gibi.

2. Mevsûfun hâlinin mikdârını beyân içündür: "Evinde bir gece bulunmaz bir de gündüz" diyüp "çok gezer" ma'nâsını murâd itmek.

3. Mevsûfu medh için isti'mâl olunur: "Sofrası meydânda" diyüp "sehî oldığı", "Keçesini sudan çıkardı" [deyip] "hâli hoşdur" dimeği murâd itmek.

4. Mevsûfu zem içündür: "Eli bayraklı, yüzünün derisi soyulmuş" diyüp "edepsiz, utanmaz" ma'nâlarını murâd itmek.

5. Kelâmı ihtisâr için isti'mâl olunur. Birisinin evsâf-ı memdûhası söylenirken: "Canım o adam zamânemizde birdir" dimek. Ve evsâf-ı mezmûmesini söylerken: "Uzadıyorsun o adamın âr damarı [25] çatlamış" denildiği gibi.

6. Murâdını her kimseye anlatmamak içündür: "Olan oldu gelen geldi" dimesi gibi.

Sarardı benzi hasetten benimle yâri görüp
Rakîb-i rû-siyehê bir garîb renk oldu [Bâkî]

beytinde "benzi sarardı" mükedder oldu dimekten kinâyedir. Kezâ:

Înâyet her gece yüz tutsa 'isyânı hicâb olmaz
Güneş doğdukda zîrâ perde-i zulmet nikâb olmaz [Ârif]

beytinde "hicâb olmaz" dimek "mâni' olmaz" dimekten kinâyedir.

Kezâ: "İhvânınızdan birisine kardeşçe şikâyet itmek isteyince 'alâ tarîkî'l-kinâye "İtdiğiniz işi çok beğendim! Doğrusu mürüvvetinize diyecek yok!" maksadınız o işi beğenmediğinizi ve o zâtın mürüvetsizlik itdiğini anlatmaktır.

Ta'riz

Ta'riz ile kinâye beyinlerini bazılar tefrîk itmeyerek ikisi de birdir demişler. Fakat ta'rîflerine dikkat edilse fark meydâna çıkar. Çünkü kinâye: "Bir şeyi zikridüp andan o şeyin lâzımını murâd itmek" ta'rîfiyle mu'arrefdir. Ta'riz ise: Maksûd olan ma'nâyâ ihtimâl olduğu gibi maksûd olan ma'nânın hilâfına dahi ihtimâli olan lafızdır ki mütekellimin hâli o ma'nânın anlaşılmasına karîne olur. Nitekim: Şuna buna bed mu'âmele iden bir şahsın yanında "İnsan-ı kâmil [26] ancak nâsa hüsn-i mu'âmele iden kimsedir" dinür. Ve "Sen İnsan-ı kâmil değilsin" dimeği kasdolunur. Kezâ: "Allah diyen mahrûm kalmaz" ve "Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış" dinürse birinci cümlede Hazret-i Hakk'a mütevekkil olmayanın her şeyden mahrûm, ikincide yalancının dâimâ mezmûm ve doğru bir sözi vakt-i ibtilâsında gayr-ı mesmû' olduğu murâd edilse o muhâtabın ahlâk ve akvâline ta'rizen söz söylenmiş olur.

Kezâ: Üstünü başını yırtan bir çocuğa: "Aferin şimdi seni sevdim", az ma'lûmâtlı birine "allâme-i cihân", âdî manzûmeler yazana "İkinci Kemâl" dinmesi hep ta'rize birer misâldir. Kezâ: Bir âmirin kaleme devâm itmeyen bir efendiye "Beyefendi! Zât-ı âliniz gâliba giceleri çok meşgûlsünüz! O meşgûliyyetin birazı[nı] buraya terk itseniz isâbet itmiş olursunuz" dimesi gibi. Kezâ: Hiçbir mektûbu alınmayan bir arkadaşa diğer bir arkadaşın "Yanızda mahcûbum. Çünkü ihsân buyurduğunuz mektupların hiçbirisine cevâb arz idemedim!" yolunda cevâbı gibi hep ta'rize misâldir.

[27] Emsile-i âtiyede kinâye ve ta'rizi tefrîk idiniz.

Gülistân'a nazîre olarak "Sünbülîstân" risâlesini te'lîfe kalkışana: "Bahâristan ve Bostân ve Gülistân yetişmez mi ne lâzım Sünbülîstân." dimesi.

"Kişi yorgana göre lâzım uzatmak ayağın."

"Falan kaba kulak, kalın kafalıdır."

"Şu görülen iki ayağı üzerinde yürürse tırnakları geniş bir hayvandır."

"Falanın evinde hayır yoktur."

"İkdâmâtınıza doğrusu tahsinden başka birşey denilemez çünkü mesâ'î-i vâkı'anızın netâyicini kimse inkâr idemez." diyüp muhâtabın çalışmadığını kendisine anlatmak.

"Selâm virdüm rüşvet değildir diye almadılar
Hikem gösterdim fâidesizdir diye mültefit olmadılar.

Egerçi zâhirde sûret-i itâ'at gösterdiler ammâ
Zebân-ı hâl ile cemî'-i sûâlîme cevâp virdiler." [Fuzûlî]

Ashâb-ı servetten bir zâta hitâben:

"Yaz geçdi yine derd-i şitâ var
Kış geldi henüz evde kömür yok"

beytini îrâd idüp de kömür masrafı talebinde bulunmak.

[28] ‘İLM-İ BEDÎ’

Kelâmında sem‘e şevk ve rûha safâ verecek sûretde tertîb ve intizâm bulunmak usûl ve kavvâ‘idini bildiren ‘ilme “‘İlm-i bedî’ ” dinür. ‘İlm-i bedî’ iki kısımdır: 1. Ma‘nâyâ ‘âid olan muhassenâta “muhassenât-ı ma‘neviyye” 2. Lafza âit olan muhassenâta “muhassenât-ı lafzıyye” dinür.

Muhassenât-ı lafzıyyenin envâ‘-ı ‘adîdesi vardır.

1. San’at-ı Cinâs: İki lafzın ma‘nâları muhtelif olduğu hâlde telaffuzda birbirine müşâbih olmalarıdır. Vâsıf‘ın:

Dûş olup bir tâze yâre
Câna açtım tâze yâre

beytinde vâkı’ “tâze ve yâre” lafızları gibi ki mısra‘-i evveldeki “tâze” genç “ve yâre” cânân ve mısra‘-ı sâniideki “tâze” yeni ve “yâre” ceriha ma‘nâsına olduğu gibi.

San’at-ı cinâsın dahi aksâmı vardır.

1. Cinâs-ı Tâim: İki lafzın nev‘ ve aded ve tertîb-i hurûfda ve harekât ve sekenâtda birbirine müşâbih ve müsâvî olmasıdır.

Misâl:

Teveccüh ile dânişverân-ı dehre kazâ
Virir efendi zarûrî hemân kazâyâ rızâ

beytinde birinci “kazâ” hükûmet-i şer‘iyye, ikincisi ise kader ma‘nâsıdır.

Nef‘înin:

Meclis-i erbâb-ı dil bir lahza sensiz olmasun
Hürmetin inkâr iden ‘âlemde hürmet bulmasun.

beytinde birinci “hürmet” harâm ma‘nâsına, ikinci “hürmet” ikrâm ma‘nâsıdır. Kezâ: “Şîr-i şîr-hâr”da birinci “şîr” arslan, ikincisi sût dımeğdir.

[29] Kezâ: Câhile câh ile rif‘at mı gelir ‘âlemde
‘İlm-i efrâz-ı ma‘ârifdir olan sâhib-i tuğ [Sünbülzâde Vehbî]

Kezâ: Ruhsârını cânânın âyîneye benzetdim
Vâh vâh ne hatâ ettim anı neye benzetdim

Kezâ: Bağda mey içilüp nâleler eyler neyley
Ses çıkmaz ‘acabâ bülbül uyur mu neyley

Kezâ: Kısmetindir gezdiren yer yer seni
Gâfil olma ‘âkıbet yer yer seni

ebyâtı hep san’at-ı cinâsa birer misâldir.

2. Eğer vücûh-i erba'a-i mezkûreden yalnız birinde ihtilâf bulunsa cinâs-ı tâm olmayup başka bir isim ile tesmiye olunur. Şöyle ki: İhtilâf eğer harekât ve sekenâta ise "**cinâs-ı muharref**" dinür. "Cübbetü'l-bürd, cennetü'l-berd", "Câhil yâ müfrit veyâ müfrat olur." "İ'mâl, a'mâl-i hayriyyeye sarf-ı efkâr idenler", "Dûr, devr" misâlleri gibi. Kezâ: "Genc-i istiğnâ ararsan yokla künc-i 'uzleti." mısra'ı da bundandır.

3. Eğer ihtilâf tertîb-i hurûfta ise "**cinâs-ı kalb**" dinür. "Rûzgâr, zûrkâr" gibi.

4. Eğer ihtilâf 'aded-i hurûfta ise "**cinâs-ı nâkıs**" dinür. "Âlî, me'âlî", "fem, fâm", "çeşm, çeşme", "âb, serâb", "der, dâr", "dîvân, dîvâne". Kezâ: "Derûnun pür-ma'ârif hem-nişînin merd-i 'ârif kıl" misâller[i] gibi.

5. Eğer ihtilâf hurûfun gayrisinde ise "**cinâs-ı lâhık**" dinür.

Mârân gibi birbirini sokmada yârân
Bir semm-i helâhildir adı [30] sohbet-i ahbâb [Enderunlu Vâsif]
beytinde "mârân, yârân" gibi.

Kezâ: Âb-ı lütfunla zamân itd i zemîni sîr-âb
Tâb-ı kahrınla kazâ düşmanı eyler tehdid
beytinde "zamân, zemîni" kelimeleri gibi.

6. San'at-ı kalbdır. O da kalb-i ba'z, kalb-i küll isimleriyle iki kısma ayrılır.

1. Kalb-i Ba'z: Tertîb-i hurûfun tertîbi külliyyen olmayup bazı hurûfda olmasıdır. Lâmi'înin:

Dahl ider huld yerine kasrının her safhası
Raks olur havzın içinde mihr ü meh subh ü mesâ
beytinin "kasr ile raks, dahl ile huld" lafızları gibi.

2. Kalb-i Küll: Tebeddülât kelimenin her harfinde vâkı' olmaktadır. Bu da "kalb-i muntazam", "kalb-i mu'vec" nâmıyla iki kısım.

1. Kalb-i Muntazam: Bir kelimenin mevcûd olan hurûfât sırasıyla soldan sağa doğru ma'kûsen okundukda yine kendisinde o ma'nâ zuhûr etmesidir. "İkbâl, lâ-bekâ"; "âteş, şitâ", lâle, hilâl", "dâmâd" kelimeleri gibi.

Elde bulundu 'izzet ü 'irfân olur revây
Yâver bize değildir emel-i şöhet ü riya [Şâhin Girây]
beytinde "revây" ile "yâver".

Kezâ Surûrî[-i Kâdim]'in:

Mûr gibi emrine kılmış itâ'at halk-ı Rûm
Râm olupdur nitekim Mûsîye şeh-i mâr
beytinde "mûr" ile "rûm", "mâr" ile "râm" gibi.

2. Kalb-i Mu'vec: Hurûfun tebdîl-i mahal itmesidir: “mâl, lâm”, “mâdih, Ahmed”, “şükr, şirk” gibi.

[31] **2. Kalb-i Müstevî:** Bir cümle veyâ mısra' veyâ beytin solundan sağa doğru hurûfâtın tahrîr ile yine asîlin zuhûru ya'nî iki taraftan kırâat olundukda mefhûmun bir olmasıdır.

Kurân-ı Kerîm'de “كُلُّ فِي فَلَكٍ”⁸, “رَبِّكَ فَكَبِيرٌ”⁹ gibi.

Kezâ Şâirin:

مَوَدَّتُهُ تَدُومُ لِكُلِّ هَوْلِ
وَ هَلْ كُلُّ مَوَدَّتِهِ تَدُومُ

Meveddetuhû tedûmu liküllü hevlin
Ve hel küllü meveddetihi tedûmu¹⁰

Kezâ:

شو همره بلبل بلب هر مهوش
شکر بترازوی و زارت برکش

Şev hem-reh-i bülbül be-leb-i her Mehveş
Şekker be-terâzû-yı vizâret ber-keş¹¹

Kezâ:

آب لعل درد لعل با
اودر او روحه حور وار دوا
Âb-ı la'l-i dürd-i la'l-i bâ
Odur o rûha hûr-vâr devâ¹²

beyitleri hep bu san'at üzere inşâ edilmiştir.

3. San'at-ı 'Aks ve Tebdîldir. 'Aks ve tebdîl kelâmında bir cüz'ün cüz-i âhar üzerine takdîm itmesine dinür. “Her düzün bir yokuşu, her yokuşun bir düzi var.”

Vehbî'nin: Sûrunun dâiresi dâire-i sûr oldı.

Surûrî'nin: Bûsene cân virmiş iken virdi bûsen bana cân. Her kemâlin bir zevâli, her zevâlin bir kemâli var.” “Âdâtü's-sâdât, sâdâtü'l-âdât; kelâmü'l-mülûk, mülûkü'l-keâm, mülûkü'l-keâm, kelâmü'l-mülûk” misâlleri gibi.

⁸ “Hepsi bir yörüngede” Enbiyâ, 21/33.

⁹ “Sadece Rabbini büyük tanı” Müddessir, 74/3.

¹⁰ Onun sadakati her korku için devamlıdır, her sadakati devamlı mıdır?

¹¹ Her ay yüzünün dudağıyla bülbüle yoldaş ol/ Terazi ağırlığınca şeker tat.

¹² Şarap gibi kırmızı dudağın kırmızı suyu/ O rûha hûri gibi deva olan odur.

4. Reddü'l-'Acuz 'Ale's-Sadr – 'Acuz: Bir fıkranın nihâyet cümlesi ve şî'rde bir beytin mısra'-ı sâ'nînin nısf-ı âhiridir. Sadr, bir fıkranın ilk cümlesi ve şî'rde bir beytin mısra'-ı evvelinin nısf-ı evvelidir.

Sadr ile 'acuz arasına dahi haşv dirler. İşte şu ta'rife göre Reddü'l-'Acuz 'Ale's-Sadr demek: Sadrda mezkûr olan bir kelimeyi 'acuzda zıkr ile sadrdan itmekten 'ibâretidir ki altı nev'dir.

[32]1. Ma'nâda müşterek bir kelimenin sadr ve 'acuzda bulunmasıdır.
¹³أَلْحَيْلَةُ تَزُكُّ الْحَيْلَةَ¹⁴, گهر شناس داند قدر گهر [güher-şinâs dâned kadr-i güher] misâlleri gibi.

2. Nev'- Mütecânîs iki lafzın sadr ve 'acuzda bulunmasıdır. كَالْكَافِرِ¹⁵ كَافِرُ التَّعَمَّةِ.
 Sâbit'in:

Sâ'atde geldi dimekdir âşık-ı dil-hasteye
 Sînesin açup nezâketle o sâ'at gösteriş

misâlleri gibi.

3. Nev'- Sûretde ma'nâda müşterek bir kelimenin haşv ile 'acuzda bulunmasıdır. Fuzûlî'nin:

Gerçi cânândan dil-i şeydâ için kâm isterim
 Sorsa cânân bilmezem kâm-ı dil-i şeydâ nedir [Fuzûlî]

gibi.

4. Nev'- Mütecânîs lafzeynden birinin haşvda diğzerinin 'acuzda bulunmasıdır. Şâ'irin:

Demezdi al teşne karîb olmasa serâb
 Îmâ ider bu nükte bir negîn meâle âl [Fuzûlî]

gibi.

5. Nev'- İştikâk san'atı hâvî olan iki lafzın sadr ü 'acuzda bulunmasıdır. Şâ'irin:

Çekerek halka-i tevhîde perî-rûları tesbîh
 'Akıbet öyle za'îf oldı ki bir hû çekemez [Fuzûlî]

gibi.

6. Nev'- İştikâk san'atı hâvî olan iki lafzın sadr ü 'acuzda ve yâhûd haşv ü 'acuzda bulunmasıdır. Pertev Paşa'nın:

Bağlasın pehlû-yi nâz üzre çiçekli şâlî
 Seyr iden varsın disün bu hâline bağ üstü bağ

gibi.

¹³ Asıl çare aldatmayı bırakmaktır.

¹⁴ Mücevherin kıymetini mücevherden anlayan bilir.

¹⁵ Nîmeti inkâr eden kâfir gibidir.

5. San‘at-ı Sec‘: Kelâm-ı mensûr terâkib ve ‘ibârenin fâsılalarında ve yâhûd birbirine ma‘tûf olan cümle ve fıkraların nihâyetlerinde vâkı‘ kelimâtın harf-i vâhidde tevâfuk itmeleridir. Bu da üç nev‘dir.

[33] **1. Sec‘-i Mutarraf:** Fâsılların veya cümle ve fıkraların kelimât-ı ahîresi veznen muhtelif ve fakat harf-i ahîrleri muvâfık olmasıdır. Misâl: Şeref-efzâ-yı serîr-i saltanat ve hâmî-i hukûk-ı hilâfet-i pâdişâh-ı âli-himmet ve şehin-şâh-ı melek-sîret efendimiz hazretleri, gibi ki saltanat ile hilâfet ve himmet ile sîret kelimelerin harf-i ahîrleri muvâfık ise de vezn-i kelimâtta ihtilâf olduğundan “sec‘-i mutarraf” kabîlindedir. Kezâ: “Mehd-i İnsaniyyet, Mescid-i Aksâ-yı diyânet, evvelîn dershâne-i hikmet, dârü’l-mu‘allimîn-i Ma‘rifet, numûne-i ‘umrân-ı medeniyyet, meşnrk-ı envâr-ı ma‘dalet olan Asya kıt‘ası” ilâ ahîr gibi. Kezâ: Belâgatta kesb-i kemâl ve hukûk derslerini dahi ikmâl eyledi, gibi. “Peydâ, dil-güşâ”, “âvâz, nevâz” da böyledir.

2. Sec‘-i Mütevâzî: Eğer fevâsıl-ı kelâmîyedeki kelimât hurûf-ı ahîre ile berâber veznen dahi tevâfuk iderlerse ana “sec‘-i mütevâzî” ta‘bîr olunur. Misâl: ¹⁶“أَبْرَدُ مِنَ الْبُرْدِ فِي زَمَنِ الْوُرْدِ” “Ey şükûfe-i gülzâr-ı Ebû Tâlib ve ey Esedu’llâhî’l-gâlib ve ey mihter-i bister-i zemîn ve zemen ve ey ma‘den-i cevher-i Hüseyin ve Hasen gibi ki: bürd ile verd, tâlib ile gâlib, zemen ile Hasen kelimeleri gibi. Kezâ: Hamd-i nâ-mahdûd ve senâ-yı nâ-ma’dûd. Kezâ: Andan sonra sâire-i nâs anlardan (üredi) ve nice kavimler ve sınıf sınıf insanlar “türedi” misâllerin kâffesi “sec‘-i mütevâzîdir” çünkü fâsıllar veznen mütevâfıktır.

3. Sec‘-i Murassah: Her iki fâsılların kelimeleri vezinde ve ‘aded-i hurûfda tevâfuk iderek harf-i revîleri dahi muvâfık olmasıdır. Misâl: “Zübde-i vâkîfân-ı rumûz-ı dekâik ve ‘umre-i sâkinân-ı künûz-ı hakâyık efendimiz [34] hazretleri fıkrasında olduğu gibi. Kezâ:

Eczâ-yı beşer câlib-i ta‘cîl-i fenâdır
İbkâ-yı eser mûcib-i tahsil-i bekâdır

Sanâyi‘-i bedî‘iyyeden ikincisi ma’nâyâ ‘aid olan muhassenâtdır ki “muhassenât-ı ma‘neviyye” dinür.

6. San‘at-ı Tıbâk ki mutâbakat ve tezâd dahi denilür. Beynlerinde tezâd ve diğer vechile tekâbül bulunan şeyleri cem‘ itmekdir. Meselâ: Beyâz ile siyâhı, leyl ve nehârı, dahik ile bükâyı ve dost ile düşmanı bir yerde cem‘ itmek gibi. Nitekim:

İden vuslat deminde fikr-i hicrân ağlasun gülsün
Dökenler eşk-i şâdî böyle her an ağlasun gülsün [Ahmet Cevdet Paşa]

¹⁶ Gül zamanı, soğuktan da soğuk.

Kezâ: “Fırsatı ganîmet bil, dime kış yaz oku yaz” burada ‘bil’ ile dime kelimeleri emir ve nehiy olarak cem’ olunmuştur ki buna “tıbâk-ı selb” dirlir.

7. San‘at-ı Mürâ‘ât-ı Nazîr: Mutenâsip şeyleri cem’ itmekdir. “Kalem, kalemtraş, hokka, mikrâz; top, tüfek, kılıç, mızrak”ı bir yerde zikritmek gibi.

8. San‘at-ı Müşâkele: Bir şeyi sohbetinde bulunduğu bir şeyin ismiyle zikritmekdir. Nitekim: Bir konağa yalın ayak gelen bir fakîre: “Ne dürlü yemek istersen pişirelim” denilmesi üzerine “Bana bir çift ayakkabı pişiriniz” dimesi gibi. [35] Buna karşı Araplar “أَطْبُحُوا لِي جُبَّةً وَ قَمِيصًا¹⁷” derler. Kezâ: Ağaç gars itmekte olan bir çiftlik sâhibine bir misâfir gelerek “Hâtem-i Tâyi gibi gars it.” diyüp de “În‘âm ve ihsân it” ma‘nâsi murâd itmek gibi. Kezâ: Baba “Oğlum, matbahta ne yapıyorsun?”, oğul “Yemek pişiriyorum”, baba “Yemek pişireceğine yazını pişirsen a!” demesi gibi. Kezâ: “Böyle şey hâtıra gelir mi?” dendiği zamân “Hâtıra geldiğini bilmem fakat vukû‘a geliyor!” sözüyle mukâbele itmek. Kezâ: “Kendi ba‘zen gelir ama sözü gelmez kaleme.” gibi misâller hep müşâkele san‘atındandır.

9. San‘at-ı Aks: Kelâmın bir cüz‘ü diğer cüz‘ün üzerine takdîm olunduktan sonra ber-‘aks olarak îrâd olunmaktadır. “Âdetü’s-sâdât, sâdâtü’l-âdât”, ve “Bârî Teâlâ ölüden diri ve diriden ölü ihrâç eyler” gibi.

‘Aks san‘atı gayet makbûldür. Fakat ma‘nâsızlıktan ictinâb itmeli. Meselâ: “Sefihin pâresi pârenin sefhidir.” diseek ma‘nâsız bir cümle söylemiş oluruz.

10. San‘at-ı Rücû‘: Bir sözi söyledikten sonra li-nüktetin onu nakzitmekdir.

Misâl: Gûş it gönül beyân-ı meyân söylerim sana
Yok belki rişte-i dil ü cân söylerim sana [Sâmî]

Kezâ: İdenler dûr cânândan beni cânında bulsunlar
Galat didim değil cânında cânânında bulsunlar

Kezâ: Ruhsârını cânânın âyîneye benzetdim
Vâh vâh ne hatâ itdim onu neye benzetdim

[36] **11. San‘at-ı Cem‘:** Mute‘addid şeyleri bir hükümde cem’ itmekdir.

Misâl: Aşka düşmüş ibtidâ, bir nây, bir ben, bir gönül
Dâğ, ibtilâ bir nây, bir ben, bir gönül

Kezâ: Dil âteş, dîde âteş, sine âteş, rûy-ı yâr âteş.

Kezâ: Göz siyeh, müjgân siyeh, ol hâl u ebrûlar siyeh
‘Âkıbet Mecnûn ider birgün bu sevdâlar beni

gibi.

¹⁷ Bana bir cübbe ve gömlek pişiriniz.

12. Tefrîk: İki şeyin beynindeki fark ve tefâvütü beyân itmekdir. Bâkî'nin:

Seni kistrâyâ 'adâletde mu'âdil tutsam
Başkadır sende olan devlet-i dîn ü imân

Kezâ: Rûhunla mihr-i 'âlem-tâba kimdir söyleyen birdir
O ecsâma senin ruhsârın ervâha müessirdir
gibi.

13. Leff ü Neşr: Müte'addid şeyler zikrolunduktan sonra her birine âid olan hükümler îrâd olunmaktadır ki iki kısımdır. Kısım-ı evvel "müretteb" kısmı sâni "gayr-ı müretteb"dir.

1. Leff ü Neşr-i Müretteb: Elfâz-ı menşûre ve melfûfenin 'ale'l-merâtib yek diğere mütekâbil olmasıdır. Misâl:

Bağ gel kadd ü ruh u hâlin görüp olsun hacîl
Serv gülden, gül karanfilden, karanfil lâleden [Nâbî]

Kezâ: اهو ز تو آموخت به هنگام دويدن
رم کردن و ايستادن واپس نگریدن

[Âhû zi-tû âmuht be-hengâm-i devîden
Rem kerden u îstâden vâpes nigerîden]

Kâzım Paşa'nın tercümesi:

Öğrendi gazâlân-ı cihân ey gözü âhû
Kaçmağı atamağı dönüp bakmağı senden.

پروانه زمن شمع زمن گل زمن آموخت
افروختن و سوختن و جامه دریدن

[Pervâne zi-men şem' zi-men gül zi-men âmûht
Efrûhten ü sûhten ü câme derîden [Mevlânâ]]

[37] Meşk eyledi pervâne vü şem' ü gül-i sad-berg
Yanmağı yakılmağı yaka yırtmağı benden

beyt-i sânilerinde "pervâne, şem', gül" elfâz-ı Fârisîde "efrûhten, sûhten, câme derîden" ve Türkîde yanmak, yakılmak, yaka yırtmak" lafızları leff olunmuştur.

2. Leff ü Neşr-i Müşevveş: Elfâz-ı menşûre ve melfûfenin muntazaman ve 'ale'l-merâtib gelmemesidir. Misâl:

Fikr-i zülfün dilde tâb-ı sûz-ı 'aşkın sînede
Nârdır külhânda gûyâ mârdır gencînede [Nef'î]

Kezâ: Zülfünle ruhun mushaf-ı hüsnünde nigârâ
Tefsîrin ider âyet-i Nûr ile Duhânın [Melîhî]

beytinde sırası gözedilmeyerek “tefsîr”, “âyet-i Nûr”dan evvelce zikrolunmuştur.

Kezâ: 'Aks-i rüyün suya salmış sâye zülfün toprağa
Anber itmiş toprağın ismin suyun adın gül-âb [Fuzûlî]
gibi.

14. Tecâhül-i Ârif: Bir nükteye binâen ma'lûmı gayr-ı ma'lûm siyâkında îrâd eylemektir.

Meselâ: Bir nihânice tebessüm de mi sığmaz cânâ
Söyle billâh dehenin tâ o kadar teng midir [Nedîm]

beytinde fem-i cânânın küçüklüğünü medihde mübâlağa için istifhâm tarîkine gidilmiştir.

Kezâ: Şeb midir bu yâ sevâd-ı âh-ı pinhânım mıdır
Şem'-i meclis şu'le-i dâğ-ı nümâyânım mıdır [Mehmed Âkif Paşa]

beytinde “nola” ve “tahayyür” nüktesine binâen istifhâm yolu ihtiyâr edilmiştir.

15. Tevcih ki sözi iki muhtelif ma'nâya muhtemel olarak îrâd eylemektir. [38] Nitekim: “Yek-çeşm terzi bana palto dikmiş keşke iki gözi de siyâh olaydı.” diyen kimsenin paltosundan memnun olup da terzinin görür gözi gibi diğer gözünün dahi görür olmasını temenni eylemek, yâhûd nâ-hoşnûd olup da görür gözi hakkında bed-du'â itmek ma'nâlarını muhtemil olur. Kezâ:

Tek göziyle bunu yazmış hattât
Kâşki ikisi bir ola idi

beyti gibi ki yazısı ya güzel veya kötü olduğuna göre.

16. Tevriye: ki îhâm dahi denilir. Bir lafzın karîb ve ba'îd iki ma'nâsı olup da karîne-i hufyeye î'timâden ma'nâ-yı ba'îdi irâde olunmaktır. Meselâ:

Her yana bûy-ı kâkülünü târ ü mâr ider
Kalmaz sabâya itdiği bu rûzgârdan

beytindeki “bu rûzgâr” lafzı gibi ki ma'nâ-yı karîbi “yel” ve ba'îdi “zamân” ma'nâsı iken burada ba'îd ma'nâsı matlûbdur. İşbu tevriye san'atı mücerrede, müreşşeha, mübeyyene, müheyye isimleri ile dört nev'dir.

1. Tevriye-i Mücerrede: Ma'nâ-yı karîb ile ma'nâ-yı ba'îdin levâzımından hiçbir şeyin mezkûr olmamasıdır. Şâirin:

Sordum nigârî didiler ahbâb
Semt-i Vefâda Doğru Yoldadır [Hüsnî]

beytinde olduğu gibi ki vefâ ile doğru yoldadır lafızlarının ma'nâ-yı karîbi İstanbul'da Vefâ mahallesindeki sokak adı olup ma'nâ-yı ba'îd ise nigârın vefâdâr ve ehl-i ırz ve nâmûs olması cihetle burada hiç birinin levâzımı zikrolunmayarak ma'nâ-yı ba'îd kasdolunmuştur.

- 2. Tevriye-i Müreşseha:** Ma'nâ-yı karîbin levâzımından birinin mezkûr olmasıdır. [39] Tâib'in:

Mâ-melek hâkister oldı kendisi kül öksüzi
Kaldı işi eltâf-ı Rahmâniyye'ye

Hânümân-sûzu idüp îrâs-ı sevdâ-yı cünûn
Şimdi isti'dâd-ı kesb itdi Süleymâniyye'ye

kıt'asında "Süleymâniyye"nin ma'nâ-yı karîbi dârü'l-mecânîn-i meşhûr ve ba'îdi mevslâ-i Süleymâniyye denilen rütbe-i âliyye olup tevriyenin ma'nâ-yı karîbi levâzımından cünûn lafzı zikrolunmuş ise de maksad ma'nâ-yı ba'îddir.

- 3. Tevriye-i Mübeyyene:** Ma'nâ-yı ba'îdin levâzımından lafz-ı tevriyeden evvel veyâ sonra zikrolunmasıdır. Şâirin:

Kûyunda nâle kim dil-i müşâkdan¹⁸ kopar
Bir nağmedir hicâzda uşşâkdan kopar [Nâilî-i Kadîm]

beytinde hicâz lafzının ma'nâ-yı karîbi kıt'a-i mübâreke-i ma'lûm ve ba'îdi mûsikîdeki makâm olup burada ba'îdin levâzımından olan nağme evvelce zikrolunmuş ve yine ma'nâ-yı ba'îd kasdidilmiştir.

- 4. Tevriye-i Müheyyi'e:** Tevriye[yi] iki lafızdan biriyle müheyyiye itmekdir. İzzet Molla'nın:

Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı

beytinde ocağı tevriyesini kazan lafzı tehiyye itmiştir. Çünkü Yeniçerilerin kazan kaldırma ta'biriyle olan arsızlıkları pek meşhûrdur.

- 17. Telvîh:** Maksûd ile gayr-ı maksûd arasında vesâit-i intikâliyyenin müte'addid olmasıdır. Şâ'irin:

Anların her biri beğden sayılırsa da ve lîk
Birin hânesi meftûh birinin cebi delik [İzzet Molla]

beyti gibi ki hânesinin meftûh olmasından kesret-i zevât ve andan kesret-i it'âma ve andan da mükerrer olmasına ve cebi delikten cebinde birşey duramadığına andan parasızlığa [40] ve andan da adem-i kereme intikâl olunmak gibi.

¹⁸ Müştâk kelimesi metinde 'uşşâk olarak geçmektedir. bk. Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı, s. 160.

18. Remz: Maksûd, gayr-ı maksûd arasında vesâitin kalîl olmasıdır. Şâ'irin:

Bir kısa bir uzun âdemle tarîk-daş¹⁹ oldum
'Ârif anlar ki bu yolda nelere dûş oldum [İzzet Molla]

beyti gibi.

19. Telmîh: 'İbârede zikr-i mesbûk olmayan bir kıssaya veya mesel-i sâire hükümde bulunan bir fıkraya veyâ bir şi'r-i meşhûra işâret eylemektir. Zekâî'nin

Nûr-ı fahr-ı 'âleme eyle teveccüh dâimâ
Mâh-ı kalbin ide engüş-t-i 'inâyet iki şakk

beytinde fahr-i kâinât efendimizin inşikâk-ı kamer mu'cizesine işâret olduğu gibi.

Kezâ: Ey nâme sen ol mâh-likâdan mı gelirsin
Ey hühdüd-i ümmid sabâdan mı gelirsin [Nâbî]

beytinde bir kıssa-i meşhûreye işâret olunduğu gibi.

Kezâ: Sînesinde sanma bostandır o mihr-i 'ismetin
Şakk idüp koymuş yed-i i'câz-ı mâhı koynuna

gibi. Bundaki telmîh de şakkü'l-kamere 'âiddir.

20. Lugaz: Doğrıdan doğrıya bir ismin istihrâcı matlûb olan sözdür. O sözde matlûb olan ismin yâ taraflarına işâret olunur ve yâhûd evsâfı zikridilür. Şâ'irin:

Sefînenin başı girse limana
O memdûhun ismi çıkar meydâna

gibi ki "Süleymân" ismi murâd idilür.

21. Müzâvece: Şart ve cezâda iki ma'nâ beynini birleştirmekdir. Nâbî'nin:

Ben pür olsam ol tehîdir ol pür olsa ben tehî
Sâgar-ı meydır bu bezm-i gamda hem-meşreb bana

Birinci şart "ben pür" olsam, ikinci şart "ol pür" olsa olup birinci cezâ "ol tehîdir" ikinci cezâ "ben tehî" olmağla mısra-ı sâni [41] ahkâmınca bunlar birleşmiştir. Ya'nî iki ma'nâ arasında izdivâc ikâ' edilmiştir.

22. Cem' Me'a't-Tefrîk: Evvelâ cem' ba'dehû tefrîk itmek ya'nî iki şeyi bir ma'nâya idhâl ve sonra da cihet-i müfârekatları ta'yîn eylemektir. Şâ'irin:

فَوَجَّهَتْ كَالنَّارِ فِي صَوِّهَا
وَقَلْبِي كَالنَّارِ فِي حَرِّهَا

¹⁹ Metinde قريوش şeklinde kaydedilmiştir. bk. Tahirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lügatı, s. 160.

Fe-vechüke ke'n-nâri fî-dav'ihâ
Ve kalbî ke'n-nâri fî-harrihâ

beytiyle bunun meâlen tercümesi olan:

Hüsni'nin: Vech-i pâkin nâra benzer şu'le-efrûz olmada
Dil de benzer nâra ammâ kim 'alev-sûz olmada

gibi ki vech ile dil ma'nî-i nâra idhâl edilmiş ve fakat şu'le-efrûz, alev-sûz sıfatlar ile ayrılmıştır. Kezâ:

Binâ-yı intizâm-ı dîn ü dünyâya idüp âlet
Zebâna nutk virmiş gûşa virmiş kuvvet-i isgâ [Nâbî]

beytinde “dil” ile “kulak” birlikte intizâm-ı dîn ü dünyâ binâsına âlet olduğu bildirildikten sonra her birine bir hâssa ile tefrîk olunmuştur.

23. Cem' Me'a't-Taksîm: Eşyâ-yı müte'addideyi hükme-i vâhidde idhâlden sonra ta'yîn-i merci' idilerek taksîm idilmekdir. 'Unsurî'nin:

دو جزؤ را حرکاتش همی دو چیز دهد
علوم را درجات و نجوم را احکام

Dû-cuz' râ harekâteş hemî dû-çîz dehed
'Ulûm râ derecât u nücûm râ ahkâm²⁰

Kezâ: Bir gelür zevk âşinâ-yı 'aşka lutf ü kahr-ı yâr
Birini dost ârzû eyler birini ağyâr-ı hâr [Hüsni]

beytinde lutf ile kahr bir hükme ircâ' olunduktan sonra ârzû-yı dost ve ağyâr ile taksîm olunmuştur.

24. Cem' Me'a't-Tefrîk ve't-Taksîm: İki şeyi evvelâ cem' sâniyen tefrîk sâlisen taksîm eylemekdir. Şâ'irin:

Leb-i yâra 'akîk-i nâb didim
Mu'teriz oldılar bütün yârân

[42] Didiler sengpâre-i yümn-i o.
Bu ise gird-i çeşme-i hayvan. [Hüsni]

kıt'asında olduğu gibi ki mısra'-i evvelin “leb-i yâr” ile “akîk-i nâb” ictimâ' itmiş ve mısra'-i sâni hükümüyle tefrîk idilmiş ve beyt-i sâni ile her biri taksîm olunmuştur.

²⁰ İki şeye iki şey hareket verir. İlme derece, yıldızlara hüküm.

24. San'at-ı İktibâs: Tezyîn-i kelâm için âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerîfe ba'zısını îrâd etmek fakat âyet ve hadîs olduğına işaret itmemek şarttır. Mesela Şâkir Ahmed Paşa'nın:

Besdir erbâb-ı fikrete bu hitâb
Fe'tteku'llâhe yâ üli'l-elbâb²¹

Kul hüve'llâh²² ile dili memlû
Ellezî lâ ilâhe illâ hû²³

gibi.

25. San'at-ı Tekrîr: Bir ibâre veya bir fıkra içinde bir kelimeyi veya bir ta'bîri tekrâr itmektir. Hâmî-i Âmidî'nin:

İ'timâd itmez isen vur mihek-i tecrübeye
İşte levh işte kalem işte kütüb işte fuhûl

gibi.

Kezâ: Dil âteş dîde âteş sine âteş rûy-i yâr âteş
Gül âteş bülbül âteş gülşen âteş cûy-bâr âteş

gibi. Bundan başka lafzı, ma'nevî birçok sanâyi'-i bedî'a var ise de lisân-ı 'Osmânî'de en ziyâde ta'dâd olunanlar müsta'meldir.

[43] Sanâyi' -i Bedî'iyeye 'Âid Temrînât

Eğer istersen ide müzdâd Mevlânâ'nın
Gir sikkesi altına Hazret-i Mevlânâ'nın [Hüdâî]

Nâbî bu fenâdan eyle perhîz
Bir gün dimeden zamâna berhîz

Nâgâh kenârında gördüm
Sayd eyler iken o mâhî mâhî

'Ârif'in: Yâ çeşm-i kebûda sürme çekme
Yâ kaşların üzre vesme sürme

Miyâh-ı râkideye döndünüz biraz da akın
Seçilmesin mi yâ artık siyehle farkı akın

Bir 'abd-i Habeş dehre olur baht ile sultân
Dahhâk'ın ider mülkünü bir Kâve perîşân²⁴ [Ziyâ Paşa]

²¹ "Ey akıl sahipleri!" Mâide, 5/100.

²² "De ki o Allah" İhlâs, 112/1.

²³ "O'ndan başka ilâh yoktur" Tâhâ, 20/98.

²⁴ Ziyâ Paşa, Terci-i Bend ve Terkib-i Bend, 107.

Zâlimlere bir gün didirir kudret-i Mevlâ
Te'llâhi lekad âserake'llâhü 'aleyne²⁵ [Fuzûlî]

Şarkdan garba değin buldı cihân emn ü emân [Bâkî]

Kem âlât ile kemâlât olmaz

Altın suyun idüp sebil kıldım 'uyûn-i selsebil²⁶ [Vehbî]

Servin boyu varsa bûyu yokdur

Hüsnen aramızda fark çokdur
Zehri tiryâk eyleyüp tiryâki zehr eylerdi halk

Olmasa tağyîr-i mâhiyyât-ı eşyâ mümteni'

Derslere devâm, tahsîl-i fûnûna ikdâm itmelerdir

İremdir Âdemi ihrâca mârdır bâis
Ki nâm-ı mâr 'azîzâ irem bozundısıdır

Deli ihtiyâr! Deli ihtiyâr! Demincek bana nasîhat viren sen değil miydin? Sana genç olmadın mı didimse seksen yaşından sonra gençlik it dimedim ya! Nasîhat virüp durırken gönül virdim mi diyeceksin?

İder 'isyâna gönlümde nedâmet galebe
Neyleyim yüz bulamam ye's ile 'afvım talebe²⁷ [Şinâsî]

Ne dedim tövbeler olsun bu da fi'l-i şerdir
Benim 'özüüm günehimden iki kat bed-terdir²⁸ [Şinâsî]

Rüşdî-i Âmidî'nin:

Göz siyeh müjgân siyeh kâkül siyeh ebrû siyeh
Korktum Mecnûn ider bir gün bu sevdâlar beni

Tâ ezelden akrabâyız 'akreb olduk biz bize
Sırrımız meydâna çıkdı bakmaz olduk yüz yüze

Sendendir ilâhî yine bu mekr ü fitne
Bu mekr ü bu fitne yine sendendir ilâhî²⁹ [Ziyâ Paşa]

²⁵ "Allah'a andolsun, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı." Yûsuf Sûresi, 12/91.

²⁶ Mehmed Raif, Mir'ât-ı İstanbul, 179.

²⁷ Şinâsî, Bütün Eserleri, 189.

²⁸ Şinâsî, Bütün Eserleri, 189.

²⁹ Ziyâ Paşa, Terci-i Bend ve Terki-i Bend, 94

Bî-bekâdır bu menzil ey ahbâb
Fe'tteku'llâhe yâ üli'l-elbâb³⁰ [Ahmet Paşa]

Ne siyâh eylemiş bu nâsiyeyi
Saçımı benim beyâz iden bahtım³¹ [Abdülhak Hâmid]

Bunda bâkîdir nişân-i mu'ciz-i fahrü'l-beşer
Tâk-ı kışrâ nüsha-i mülk-i mülûk-i kâm-kâr [Fuzûlî]

Halef-i mu'teber-i Âdem ü Havvâ'sın sen
Ce'ale'llâhü fedâün leke ümmî ve ebî³²

Menâfi'-i muhtelifdir ihtizâ-i rûzgâr üzre
Değil 'üryâna lâzım nâhudâya bâd lâzımsa

Her yana bûy-i kâkülünü târ-mâr ider
Kalmaz hubâba itdiği bu rûzgârdır

Zamân murâd olursa: Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i zevkin hâsılı sâhib-mezâkîdır gönül³³ [Nef'î]

Vech-i pâkin nâra benzer şu'le-efrûz olmada
Dil de benzer nâra ammâ kim 'âlev-sûz olmada [Hüsni]

Sa'y kıl tahsîl-i 'irfân itmeğçe
Leyse li'l-insâni illâ mâ se'â³⁴

Dûş olup bir tâze yâre
Câna açtım tâze yâre [Vâsîf]

Fasl-ı rebî'in hayvânât ve nebâtât üzerine olan te'sîrâtının biri de anların
deverân-ı dem' ve seyelân-ı 'usârelerini teşdîd itmesidir.

Çeşm-i im'ân ile baktıkça vücûd-i 'ademe
Sahn-ı cennet görünür Âdeme sahrâ-yı 'adem [Âkif Paşa]

Galat itdim ne revâ cennete teşbîh itmek
Başkadır ni'met-i âsayîş-i me'vâ-yı adem [Âkif Paşa]

[45] Ey vücûd-i kâmilin esrâr-ı hikmet-"masdarı"
"Masdarı" zâtın olan eşyâ sıfâtın "mazharı" [Fuzûlî]

"Mazharı" her hikmetin sensin ki kilik-i kudretin

³⁰ "Ey akıl sahipleri!" Mâide Sûresi, 5/100; Mustafa Uzun, DİA, XXII, 53.

³¹ İsmail Durmuş, DİA, LXI, 60.

³² "Allah, annemle babamı sana feda etsin"; Fuzûlî, Türkçe Divan, Haz.: Kenan Akyüz ve diğ., Ankara 1958, 403.

³³ Nef'î Dîvânı, 316.

³⁴ "İnsan için ancak çalıştığı vardır." Necm Sûresi, 53/39.

Safha-i eflâke nakş itmiş hutût-ı “ahteri” [Fuzûlî]

“Ahteri” mes‘ûd olan oldur ki tab‘-ı pâkinin
Kâbil-i feyz ola nutkundan safâ-yı “cevheri” [Fuzûlî]

“Cevheri” ma‘yûb olan nâkıs benim ki muttasıl
Sâdedir hattın hayâlinden zamîrim defteri [Fuzûlî]

‘Andelib-i hoş-“âvâz” neğamâtıyla sâmi‘a-“nevâz”dır

Hamd-i nâ-mahdûd ü senâ-yi nâ-ma’dûd ol kibriyâ-yı müteâle mahsûsdur.

Güller safâda hurrem ü handân ü şâdmân
Bülbül belâda bencileyin zâr ü bî-karâr [Bâkî]

Açıldı goncalar bağ-ı cihânda
Neler oldu açılmaz oldu gönlüm

Mümkün değil Hudâ’yı bilmek de bilmemek de
Bilmek de bilmemek de mümkün değil Hudâ’yı³⁵ [Lâedrif]

Başka bir kuvvet virir cengâverânın “kalbi”ne
Kalb-i leşker-gâhda oldukça hazret müncelî

Hengâm-ı cevânîdir tahsîl-i hüner vakti
Tahsîl-i hüner vakti hengâm-ı cevânîdir

Herkesin bir revîşi her revîşin bir kesi vardır.

“Bahr” isen de “katre”-i nâçiz göster kendini.

Gönlüne gîrây-ı gönül ol “gonca”nın “şebnem” gibi.

Didiler oldu bir iken “ikişer” çıktılar hârice birer “ikişer”.

Gelse dergâhına ikrâm görürler keremâ
Keremâ dergehine gelse görürler ikrâm

Miyâh-ı râkideye döndünüz biraz da akın
Seçilmesün mi yâ artık siyehle akın

Kalem keç kâğıt dû-rûy mürekkeb rû-siyeh
Bilmem o yâre arz-ı hâl itmeğe kimi itsem mahrem

[46] Mülkiyye mühendisi şâgirdânı riyâziyye-i âliyyeyi ikmâl ve fûnûn-ı sâirede dahi kesb-i kemâl itdiler.

³⁵ Turan Karataş, Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü, 35.

Asâkir-i 'Osmâniyye Edirne üzerine yürüdi
 Ve Balkan halkını havf ü dehşet bürüdi
 Ne gam uçup vatanımdan ba'îd düşdüm,
 Yapar garîb kuşun âşiyânesini Allâh
 'İlmin 'uluvv-i kadrini ber-vech-i bihterîn
 Tefsîr ider sûre-i hel yestevillezîn
 Hoş kemâlin heme kelâmın şûh
 Âşinâ-yi lû'î-i inşâ
 Âsüman kadri kadar âsüman gibi mürtefi'
 "Sûz-ı 'aşkın sîned e sevdâ-yı zülfün kalpde
 Nâ[r]dır külhanda güyâ mârdır gencîned e." [Necâtî]

Fuzûlî'nin: Sifat-ı Hazret-i Hüseyin ü Hasan
 Cümle-i kâinâttadır rüşen
 Ol biri nakd-i pâk-i Mustafavî
 Bu biri nûr-i çeşm-i Murtazavî
 Ol biri bedr-i âsümân-ı kemâl
 Bu biri serv-i cûy-bâr-ı cemâl

لَا خَيْرَ فِي الْإِسْرَافِ
 وَلَا إِسْرَافَ فِي الْخَيْرِ

Lâ-hayra fi'l-isrâfi
 Ve lâ isrâfe fi'l-hayri³⁶
 Âkîf'in: Ey cemâ'at, uyanın! Yoksa hemân gün batacak.
 Uyanın, korkuyorum Leyl-i nedâmet çatacak!
 Sizi bir 'âile efrâdı yaratmış Yaradan,
 Kaldırın aylık esbâbını artık aradan

[47]Târîhin Sûret-i İhrâcî

Târîh dört nev'dir: 1. Târîh-i Tâm 2. Târîh-i Cevherî 3. Târîh-i Mühmel 4. Târîh-i Nâkis. Târîh-i tâmda harflerin kâffesi hesâba alınır. Târîh-i cevherîde yalnız noktalı hurûf hesâb olunur. Gâlib-i mutlakı Hakk eyledi sadrû'l-vüzerâ = 1239 gibi.

Târîh-i mühmelde yalnız noktasız harfler hesâb edilir. Belgrad kal'asını aldı Mahmûd Paşa. Çıkarup "leşker-i küffâr"ı didim târîhin: 851 gibi.

Târîh-i nâkis ise yâ bir harf eksiltmek veyâ 'ilâve itmekle hâsil olur.

³⁶ İsrâfta hayır olmaz, hayırda israf olmaz.

Târîh-i tâma misâl: Bünyân-ı Mehmed Han: 856 târihi beyân ider ki Fâtih Sultân Mehmed-i Sâni Hazretlerinin Rum ili Hisârını binâ itdikleri târihdir.

Numûne:

ب: 2   م: 40   خ: 600

ن: 50   ح: 8   ا: 1

ی: 10   م: 40   ن: 50

ا: 1   د: 4

ن: 50

بینان: 113   محمد: 92   خان: 651   Toplam: 856

Hâfız-ı Şîrâzi'nin vefâtı “Hâk-i Musallâ” 791, Tîmûr'un Sivas'ı tahrîbi “harâb”=803, İstanbul'un fethi “Belde-i tayyibe”=807, Yavuz Selîm'in Guru'ya galebesi “feth-i memâlikî'l-'Arab”=922, Yemen'deki kaht-ı ‘azîm “a‘zam-ı harb-i Yemen” =1323, Nemrud = küfr =300, Genç iken gitti Şeref Bey yazık=1308, leşker-i küffâr=851.

1171'de dünyâya gelen Şâ'ir-i meşhûr Gâlib Dede'nin asıl ismi “Mahmûd Es'ad”dır. “Mahmûd Es'ad”, “eser-i ‘aşk”=1171 târihine müsâdifdir. Târîhlerin hesâbında telaffuza îtibâr olunmayup hatta îtibâr olunur.

İntihâ.

SONUÇ

Süleyman Fikri Erten, 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin siyasi karışıklıklar içerisinde bulunduğu bir dönemde yaşamış, Bosna'dan İstanbul'a ilim tahsil etmek için gelmiş bir vatanseverdir. Onun hazırladığı eserlerden vatan olarak Bosna'yı değil, Anadolu'yu tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte anadili olan Boşnakça yerine Türkçe öğrenip Türkçenin düzgün öğrenilmesi için “İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası” isimli eserini telif etmiştir.

Ortaokul öğrencileri için hazırlanan bu kitapta, konuyla ilgili diğer kitaplarda bulunmayan ayrıntıların verilmiş olması da dikkat çekici bir unsurdur. Bu durum, Süleyman Fikri Erten'in titiz ve dikkatli bir çalışma sonucunda bu kitabı ortaya çıkardığını düşündürmektedir.

Bu makale ile hakkında şimdiye kadar araştırma yapılmamış olan “İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası” isimli eser; günümüz alfabetine aktarılmış, Arapça ve Farsça kısımlar tercüme edilerek ilim insanların dikkatine sunulmuştur.

SUMMARY

Süleyman Fikri Erten was born in Bosnia's Rahiç Town, in 1876, in the last period of the Ottoman Empire. He grew up in a sophisticated family environment. His father's name is Hacı Numan Efendi and mother's name is Ayşe Hanım. His biggest aim was coming to İstanbul and learning Turkish and Arabic. He came to İstanbul in 1894. He registered to Medrese of Gazanfer Ağa in 1894 and Darüluallimin (school of teachers) in 1898. After he was educated in İstanbul, he went to the Rahiç to see his family in 1900. Süleyman Fikri Erten graduated from Faculty of Letters. He was a teacher at a secondary school in Bolu and married with Gülsüm Müride Hanım in 1906. Then he was a teacher in Antalya and Lazkiye at this turbulent period. When Armistice of Mudros was signed in 1918, Italians occupied Antalya and they started the evasion of historical artifacts. Also he was appointed by the Ottoman Empire in order to prevent the evasion of historical artifacts by Italians. He built Antalya Museum in 1920 and he was an officer there. Between the years of 1921-1941, he was the director of Antalya Museum. Due to his age, he retired in 1941. He died in 8 November 1962.

Süleyman Fikri Erten who knows Croatian, Serbian, German, Turkish, Arabic and Esperanto, produced many works throughout his life. His books:

1. Antalya Vilayeti Tarihleri: This book has three volumes. First volume is related to the history of Antalya and Elmalı. Also this book has white-black pictures, and some drawing. Second volume is related to the history of ancient period of Antalya. Third volume is related to culture and folklore of Antalya's districts.
2. Tekelioğulları: This book mentions Tekelioğulları who reigned in Antalya region more than 40 years.
3. Milli Mücadele'de Antalya: Süleyman Fikri Erten wrote about the Antalya occupation by Italians in this book.
4. Abdal Musa ve Kaygusuz Baba: In this book, Abdal Musa and Kaygusuz Baba who are famous poets are mentioned.
5. Antalya Coğrafyası: Only the name of this work is known.
6. 'İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası

This book was published in Antalya in 1913 at Nicola Printing Office. While we were preparing this article, we used this book.

Süleyman Fikri Erten wrote this book for teaching Turkish spelling and writing rules to students when appointed to Antalya Greek Girls' School. In this work, he briefly mentioned figures of speech and gave examples of verse and prose on figures of speech.

This book has two sections. First section gives a lecture about 'İlm-i beyan'. İlm-i beyan means that expression is told directly or by implication. Implication means figurative meaning and it has two sections. One of these is metonymy and the other is metaphor. Metonymy has twenty nine variations. Süleyman Fikri Erten explains all these

variations in this book. Metaphor means giving another meaning except from the dictionary meaning.

Second section gives a lecture about 'İlm-i bedi'. İlm-i Bedi means figures of speech. Bedi researches words and arts of meaning. Bedi has two sections. One of them is related to meaning and the other is related to wording.

While he is teaching figures of speech, he gives examples and homework to the students. When he gives examples, he uses some Arabic and Persian sentences and couplet.

At the end of the book, he explains abjat accounts and gives some examples.

In this article, Süleyman Fikri Erten's life and works have been studied. "İlm-i Belâgatdan Beyân ve Bedî' Hülâsası" was transferred to today's letters. The meaning of Arabic and Persian phrases and couplets were given. We signified in square brackets who wrote these couplets.

There are some typos in the text. In order to fix the typos, we added words or affixes signified in square brackets and in some places there were no changes. When we were preparing the text, we didn't use the transcription alphabet.

KAYNAKÇA

- DEMİREĞER, Murâd (2008). "Osmanlı'da Müzecilik Kavramı ve Antalya Müzesinin Kuruluşu", <http://www.yenimakale.com/osmanlida-muzecilik-kavrami-ve-antalya-muzesinin-kurulusu.html>. 29.03.2015.
- DİLÇİN, Cem (1983). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- AKYÜZ, Kenan –BEKEN, Süheyl vd. (1958). *Fuzûlî-Türkçe Divân*, Ankara: İş Bankası Yay.
- KARATAŞ, Turan (2014). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İzmir: Sütun Yay.
- KÜLEKÇİ, Numan (1995). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yay.
- AKKUŞ, Metin (1993). *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ Yay.
- KUT, Günay–AYNUR, Hatice (1996). *Mehmed Râif-Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul.
- SEYİRCİ, Musa (1994). *Antalya Müzesi Kurucusu Süleyman Fikri Erten Armağanı*, Antalya: Antalya Müzesi Yay.
- PARLATIR, İsmail–ÇETİN, Nurullah (2005). *ŞİNASÎ, Bütün Eserleri*, Ankara: Ekin Kitabevi.
- TÂHİR-ÜL MEVLEVÎ (1973). *Edebiyat Lügati*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- TÜLÜCÜ, Süleyman (2011). "Teebbeta Şerran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15: 269-270.
- UZUN, Mustafa (2000). "İktibas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22: 53.
- YORULMAZ, Hüseyin (1992). *ZİYÂ PAŞA, Terci-i Bend ve Terki-i Bend*, İstanbul: Çıdam Yay.